

תנובות שדה

גיליון תורני בענייני
מצוות התלויות בארץ
וכשרות המזון

גליון 112 / שבת - אדר תשע"ד

מצוות התלויות בארץ • הלכות הנוהגות בהתיישבות • חרקים במזון מן החי ומן הצומח • כשרות המזון

תנובות שדה

קובץ דו חודשי
בהוצאת: המכון למצוות התלויות בארץ
הקובץ יו"ל בסיוע:
משרד המדע - מינהל התרבות

העורך:
הרב יוסף מאיר שטורך
meir.macon9@gmail.com

ניתן לשלוח מאמרים תורניים,
מחקריים, בתחומי עיסוקו של המכון,
או תגובות על הנכתב בגליונות השונים,
לכתובת המערכת, או לפקס, או לדואר
האלקטרוני

כתובת המערכת:
המכון למצוות התלויות בארץ
מושב בית עוזיאל
ד.ג. שמשון מיקוד 99794
טלפון: 08-9214829
פקס: 08-9207911
macon1@bezeqint.net

דמי מנוי לשנה: 60 ₪

תוכן הספר

דבר העורך ונהפוך הוא	5
מידע הלכתי ט"ו בשבט - ר"ה לאילנות, לעניין תרו"מ וערלה * לקראת שנת השבע הרה"ג רבי שניאור ז. רווח שליט"א רב במ.א גזר ויו"ר המכון למצוות התלויות בארץ	6
אוסנה ופטל אדום לעניין ערלה הרה"ג רבי שניאור ז. רווח שליט"א רב במ.א גזר ויו"ר המכון למצוות התלויות בארץ	8
ערלה בשדה עבו"ם ובחו"ל הרה"ג רבי אליהו ראש שליט"א מרבני המכון	12
דין קוגל איטריות לעניין הפרשת חלה הרה"ג רבי משה לנדאו שליט"א מרבני המכון	19
כלאי הכרם בנכרי הרה"ג רבי משה תעיזי שליט"א רב מושב עזריאלון	27
מבוא מקיף למחקר על מיעוט המצוי בירקות עלים עורך הגיליון	31

בסייעתא דשמיא

ונהפוך הוא

חודשי אדר כבר נראים באופק, ואם משנכנס אדר מרבין בשמחה, אזי כשיש 2 חודשי אדר השמחה צריכה להיות כפולה. מצד שני המצב הנוראי בו נמצאת היהדות התורנית בארץ, כאשר משנאי התורה נשאו ראש וכל יום ויום ניחתות גזרות על היהדות ועל מערכות החיים של הציבור התורני, מצב זה איננו מהוה סיבה גדולה לשמחה וזאת בלשון המעטה. ולכן משוועים אנו לנס שיהיה בבחינת 'ונהפוך הוא'.

ייחודו של נס פורים, בכך, שלא היה בו ניסים גלויים של שינוי הטבע. אלא השתלשלות טבעית ומקרית לכאורה, שרק במבט לאחור, ניתן היה להבחין בבירור שהכל התנהל על ידי ההשגחה העליונה בתכלית הדקדוק. כך, למשל, כעסו של המלך על ושתי שהביא להריגתה בעצת המון עצמו, ולהמלכת אסתר במקומה, דבר שהועיל אחר כך, שאסתר תוכל לפעול להצלת עם ישראל אצל המלך להצילם מגזירת המון. כך, למשל, המון מגיע אל המלך בהצעה לתלות את מרדכי בגין כך שאינו מכבדו כראוי, בדיוק לאחר שסיימו לקרוא בפני המלך את פועלו של מרדכי להצלת המלך ועל כך שלא דרש לעצמו תמורה, דבר שהוביל לכך שהושפל בפני מרדכי, ולא עוד אלא שבסופו של יום היה אבל וחפוי ראש, וכך הובהל אל משתה אסתר, שם הוא קיבל את המכה האחרונה שלו מאת המלך.

ולכן, אמרו חז"ל, שיש לו לאדם להשתכר בפורים עד דלא ידע בין ארור המון לברוך מרדכי. ועניין ההשתכרות, הינו לחזק את האמונה בבורא, שהכל נעשה על פי השגחתו. כי הרבה פעמים אדם חושב בליבו שהעניינים מתנהלים בזכות זה שיש לו שכל ודעת לעשות כך וכך וכו', וחושב שהמציאות תלויה בדעתו. אבל האמת היא שהכל מנוהל בהשגחה פרטית מהקב"ה, ולכן, כביכול אנו משתכרים ומראים שאנו מבטלים את דעתנו לגמרי, כי המציאות ממילא לא תלויה במעשנו ובדעתנו כלל, אלא הכל נעשה מאת הבורא יתברך (ע"פ הגר"א בפ"א למגילת אסתר שהאריך דנס פורים נס נסתר וכו', וע"פ מהר"ל אור חדש ד"ה ומאמר אסתר קיים דעניין השכרות לבטל עצמו לפני הקב"ה כי הכל מאתו וכו'). דומה, ששנים רבות לא עמד העולם היהודי והתורני בצפיה כל כך מוחשית למצב שבו יתרחש 'ונהפוך הוא' בכל המציאות בה אנו נמצאים כיום ובכל המישורים הרוחניים והגשמיים. יתן ה' שעד פורים הבעל"ט יתהפך הכל לטובה, אמן.

בברכה

העורך

ט"ו בשבט – ר"ה לאילנות - תרומות ומעשרות:

כפי שכבר כתבנו בגליון הקודם, ט"ו בשבט הוא ראש השנה לתחלופת שנת המעשר באילנות, כאשר זה מחולק כדלקמן:

- ❖ פירות שהביאו שליש בתשע"ג אף שייקטפו בשנת תשע"ד מפריש מעשר שני.
- ❖ פירות שיביאו שליש לאחר ט"ו בשבט תשע"ד [בד"כ החל מפרי השסק ואילך], מפריש מעשר עני.
- ❖ אתרוג שייקטף לאחר ראש השנה של תשע"ד ולפני ט"ו בשבט, מפריש מעשר שני. והנקטף לאחר ט"ו בשבט תשע"ד מפריש מעשר עני בלבד.
- ❖ פירות הדר שהביאו שליש לפני ט"ו בשבט תשע"ד, ונקטפו לאחר ט"ו בשבט תשע"ד, העיקר להלכה שדינם ככל פירות האילן, ויש שחששו והשוו את דינם לאתרוג. נכון לשנה זו עקב גלי הקור הגדולים, יש עיכוב גדול בצמיחת פירות האילן, ואפשר לציין שבכל איזור השפילה טרם הגיעו אפילו לשלב הדילול בשסק, כך שלמעשה בשנה זו, כל פירות האילן כאשר יגיעו לשווקים, יהיו מעשר עני בלבד ללא ספק. [יתכן יוצאי דופן מגידולי חממות, ולא בדקתי זאת כעת].

ט"ו בשבט – ר"ה לאילנות - ערלה:

- ❖ כידוע, שנות ערלה אינם נמנים לפי שנות העולם, שהרי קי"ל להלכה ששלושים יום בשנה חשובים כשנה, ולכן נטיעה שנקלטה עד כט מנחם אב, הרי שעד סוף השנה יושלמו לה שלושים יום, ושנה זו כבר תיחשב שנה ראשונה. זמן קליטה רגיל הוא בד"כ 14 יום. ועל כן בנטיעה של עץ "חשוף שורש" זקוקים ל14 ימי קליטה קודם מנין 30 יום ואילו בשתילה בגוש שהעץ כבר קלוט בגושו, אין צורך ב14 ימים נוספים, ויכול לשתול את הגוש בשלימותו עד כט מנ"א, ושלושים הימים הבאים ייחשבו לשנה הראשונה.
- ❖ אמנם כיון שהקלת בתחילת שנות הערלה להחשיב שלושים יום בשנה, כשנה. יש להחמיר בסוף שנות הערלה, ואין האילנות יוצאים משנות הערלה בסוף השנה, אלא יש להמתין עד ט"ו בשבט, וכל הפירות שיהיו מכאן ואילך יעברו משנות ערלה לנטע רבעי.
- ❖ השלב בפרי שעל פיו אנו משייכים את הפירות לשנות הערלה או לשנה הרביעית, זה שלב הבוסר, ויש מחמירים כבר משלב הסמדר. וכמה דיעות נאמרו בזה, והעיקר להלכה נראה שכל עוד שהפרח קיים, זה קודם שלב הסמדר, ולאחר נפילתו כשפירות קטנים ניכרים הוא שלב הסמדר. ולכן אם בט"ו בשבט של שנה רביעית הפרח היה קיים, ורק לאחר ט"ו בשבט הפרח נפל, הפרי שייך לשנה הרביעית ולא לשנת הערלה

❖ על כן הלכה למעשה, בערב טו בשבט יש לעבור על המטעים שעתידיים לעבור משנות הערלה לאחר טו בשבט, ולהסיר את כל הפירות שכבר נפלו הפרחים שלהם, ואותם שהפרח עדיין על העץ, יכול להשאיר על העץ, ולאחר טו בשבט יעברו משנות הערלה לשנת הרבעי.

קרבה שנת השבע:

❖ לתועלת החקלאים אנו מזכירים, כי בכל תכנון של שתילת מטע חדש, יש לקחת בחשבון את הנתונים הבאים, שיש לסיים את השתילה באופן שהשנה הראשונה של מנין שנות הערלה צריכה להיות בשנה זו – תשע"ד, ולא שהשנה הבאה שנת השמיטה תיחשב השנה הראשונה, כלומר אסור "להפסיד" שנות ערלה. ולכן יש לסיים את השתילה בעצים חשופי שורש עד ט"ו באב [11 אוגוסט 2014]. ושתילים עם גוש עד כ"ט מנ"א [25 אוגוסט 2014]. ושתילים שהם "דו שנתיים, יש להיוועץ עם חכם עד מתי לשתול, ובכל אופן אין לשתול לאחר טו באב ללא פיקוח, זאת בכדי שהחקלאי יבטיח כי המטע יאושר לעתיד, כל שזה נעשה לאחר טו באב.

❖ כמידי שמיטה גם בשמיטה זו בס"ד אנו זוכים להקים את מערכת "אוצר בית דין" שב"ה ובס"ד בשלשת השמיטות שעברו [תשנ"ד, תשס"א, תשס"ח], הצלחנו ב"ה להוכיח כי אפשר להקים מערך שמיטה כדבעי בקום ועשה של שמירת שמיטה בפועל, וזכינו שגם שכרם של החקלאים שולם ע"י הציבור שלקחו את הפירות שחולקו ע"י בית הדין, וב"ה גם לקראת שמיטה זו, מערך מבורך זה נמצא בעיצומה של עשייה, ורבנים או חקלאים הזקוקים לסיוע ולהנחיות על האופן בו הם יוכלו בע"ה לשמור את השמיטה בפועל, בשטחי החקלאות שברשותם או ברשות החקלאים המתגוררים במקומם, מוזמנים להתקשר אל המכון בכל אחד מדרכי ההתקשרות המופיעים בגב שער החוברת ונשתדל לסייע לכל אחד כפי האפשר.

ביקרא דאורייתא

שניאור ז. רווח

בדין פירות "אוסנה" ו"פטל אדום" לענין ערלה

הנה בספרי שו"ת חלקת השדה בכרך א בדיני ערלה [מס' י ואילך] הארכתני בס"ד בסימנים להגדרת עץ, ודנתי שם בסוגי פירות שונים. ומאידך לאורך שנים רבות הייתי מסופק כיצד להורות על פירות הפטל אם דינם כעץ, או אדמה ואין נוהג בהם ערלה.

בראשונים נזכרו כל מיני שמות שונים של צמחים, וחלקם לפי התיאור ודאי תואמים "תות שדה" וחלקם את הפרי הנקרא בימינו "פטל". וראה בדברי התוס' עמ"ס ברכות (דף מ ע"א בד"ה איתיה), ובמ"ש על "פריזי"ש, ובדברי התוס' עמ"ס בכורות דף ח' ע"א בד"ה באילן, מש"כ בשם ר"ת. ובמרדכי בהל' ברכות קלא, שהביא מחלוקת הר"י ור"ת על תותים, פריזיש, בוטנים וכיו"ב. וכ"ה בתשב"ץ (ס' שכב). והראב"ה (ברכות, קיג) כתב שהברונבר"ש והפריזי"ש, הם מיני עשב, כיון שחוזרים וגדלים מן השורש. וע"ע בליקוטי המהרי"ל (עמ' תרכה) ובסוף הספר בביאורים שהביאו על השמות שהזכיר המהרי"ל ומנה ביניהם את הפטל.

ויש מי שכתבו שהפריזי"ש, הכוונה לתות שדה, וכ"כ בשו"ת איש מצליח (כרך ג עמ' כז) ועוד, ואמנם ידידי הגרד"א שליט"א בספרו אוצר התשובות (ערלה עמ' מו) כתב שמכל התיאורים נראה שאין זה תות שדה אלא פטל, והוכיח זאת גם מהכינויים שכינו אחרונים פרי זה בשפות זרות עי"ש.

והנה במאמר מרדכי (או"ח ס' רג) כתב שהפריזי"ש נוטעים אותו כל ג' שנים ואם כן הוא לעולם ערלה, והוא נבהל משמוע כי יש האוכלים אותו. והגם שמרן השו"ע פסק בס' רג כהגאונים ולא כדעת הרא"ש, מ"מ יש לדחות שמרן כתב רק על ברכה ולא על ערלה, שבערלה יש לחוש לשיטת הרא"ש, אלא שלמעשה הקל בזה גם בערלה בחו"ל, עי"ש. ועוד הוסיף שיש לחלק בין הפריזי"ש שנז' בתוס' לבין מה שהיה בימיו, עי"ש. ורבינו מרן הרחיד"א בספרו מחזיק ברכה, ס' רג אות ג' השיג על דבריו, וכתב שכל מי שרואה ערוגה של פריזי"ש אחד חכם ואחד תם יראה שהוא רך ושפל מאד ואין להסתפק בו כלל, גם לענין ברכה וגם לענין ערלה, ומה שיש פוסקים ראשונים שכתבו שפריזי"ש הוא אילן, לא נתכוונו על מה שהיה בימיו. ובדברי מרדכי כתב ליישב את שכתב בספרו מאמר מרדכי, ואף השיג על מה שהזכיר שהצמח שפל, שהרי אין לזה שייכות לסימני אילן, ובאמת לענ"ד אין להעמיס על על הרחיד"א זצ"ל שכוונתו שעץ שפל הוא סימן מובהק להכריע שהוא ירק ואין בו ערלה. אלא כל כוונתו על דמיון מציאותי, כלומר שזה עץ שיש בו כל תכונות ירק מצד הדמיון במציאות הכללית. ואפשר גם שהשפלות שלו מסמנת על דברים נוספים שהם כן סימן מובהק, וכמו שנבאר להלן בצמח הפטל, יעוי"ש.

והנה האחרונים שברורה כוונתם לצמח הפטל של ימינו, כינוהו בשם "מאלינס", והנה רבינו ה"י (סי' רד סק"ח) כתב שברכתו בופה"א, וכ"כ עוד אחרונים כדבריו, וצינו שצמח זה אינו מתקיים משנה לשנה אלא מתייבש ושוב יוצא משורשיו, וכ"כ המהר"ש (סי' רג) והא"ר ועוד. אמנם הנשמת אדם כתב (כלל נא אות ז) שעצו כן מתקיים משנה לשנה והוא נידון כאילן.

וכבר כתבו האחרונים שהמציאות מוכיחה שצדק ה"י וסיע', ולא כדברי הנשמ"א, שהרי עינינו הרואות שהענפים מתחדשים, והם הנותנים את הפירות בפעם השניה, והענף שנתן את היבול הראשון לא יתן שנה נוספת אלא יתייבש ויתנוון לחלוטין. וכ"כ בשו"ת דברי מלכיאל (ח"ה סי' קמג), וכ"כ בשו"ת חיי יעקב באו"ח סי' א'. ועו"ע בשו"ת כוכב מיעקב מה שכתב שם בסימנים טז, יז, גם בדבריו, וגם בדברי מה שענה לו שם מי שנו"נ עמו, שכל הצד לחייב בערלה את המאלינס זה רק אם עזו מתקיים, אולם אם אינו מתקיים אלא עולה משרשיו הוא ספק ערלה עי"ש, ובשו"ת ברכה מציון (סי' כד) כתב שאפשר שאין מחלוקת בין הח"א לט"ז, אלא כ"א הורה כפי שראו עיניו.

ובשו"ע הרב (סי' רג) כתב שהמאלינס שהם מיני עצים רכים שהעלים יוצאים מהעיקר עצמו אינו נקרא אילן, עי"ש. ובקובץ אור עולם בכרך א', הביאו קבוצת מאמרים ומכתבים, מחכמי הדורות לבאר באריכות דעת שו"ע הרב, הלכה למעשה במאלינס, כאשר בתשובת הגר"א אליעזרוב זצ"ל המובאת שם, ס"ל שאין הגר"א והח"א חלוקים במציאות, וכתב שלהלכה המאלינס אין נוהג בו ערלה, וכן הביאו שם תשובת הגר"נ טלושקין זצ"ל שהכי ס"ל שאין נוהג ערלה גם משום המנהג. וגם שדעת שו"ע הרב, שברכתו בופה"א. וגם שענפיו מתייבשים בחורף וצומחים חדשים במקומם. ועוד דן שם בדברי הירושלמי שחילקו בין ברכה לכלאיים, וכתב שלא גרסו זה בבבלי אלא שברכה וערלה שווין (וראה מש"כ בזה בשו"ת חלקת השדה בסי' י, ובספרי עץ השדה הנד"מ בפרק רביעי). ועוד הביאו בקובץ שם משם הגרש"י זיון זצ"ל מאמר בדין הצמח הזה ובדעתו של האדה"ז, ופסק שם שהעיקר להלכה שאין בזה ערלה, ובפרט שאם נחמיר בזה כל המאלינס יהיו אסורים לעולם כיון שלא יהיה להם היתר עולמית. וכתב שהסכימו עמו הגר"ל גארדין והגר"ל צירלסאהן זצ"ל, ועוד סיים שזה מובא להלכה גם בליקוטי המהר"ל (הנז' לעיל). ועוד הביאו בקובץ הנז' מאמרים ופוסקים המצדדים לכאן, ואולם רוב ככל הדיעות התיירו בזה.

והנה מש"כ לטעון שאם נאסור את המאלינס הם יהיו אסורים לעולם, לכאורה יש להשיב, שהרי אותה טענה יש על צמח הבננה, שבשלמא לדעת הגאונים שאינו אלא ירק ניחא, אולם לדעת הרא"ש שזה עץ, היאך ייצא משנות ערלה, והרי כל שנה מתחדש מחדש, ולעולם לא יצליח למנות לו ערלה? אלא ע"כ שכיון ומתחשבים בשורש, ואף אם עולה משורשיו כל שנה אינו נחשב אילן חדש כי השורש הוא אותו אחד, אם כן כיון שהשורש קיים יש להמתין שנות ערלה על השורש, ואחר שעברו עליו שנות ערלה, כל הענפים אף שיצאו חדשים יהיו מותרים, שהם כעין ענפים או עלים רגילים בצמח רגיל, עכ"פ לדעת הרא"ש וסיע'. ומאידך לדעת הגאונים שאין מתחשבים כלל בשורש אלא בענפים אם נשארים קיימם או מתחלפים, ואם כן כיון שכאן הם מתחלפים, כל העת, מעולם לא היו אילן, ואדרבה ההתנוונות היא ההוכחה שאיננו אילן אלא ירק. ואמנם היכא שהכל מתנוון כולל השורש שם יש את הטענה, שא"א לאסור משום ערלה כיון שזה יאסר עולמית, וכמו שהבאנו בספרי עץ השדה בפ"ד בהערה 7, אמנם אם שייך למנות שנות ערלה, כגון שהשורש קיים לשיטת הרא"ש, בכה"ג אין טענה. ובאמת ראיתי בספר ערוך השולחן (סי' רצד סעי' יח) שכתב את דברי המהר"ל לגבי פירות אלו, שאין בהם ערלה. ועוד הוסיף שאם נאסרם יהיו אסורים לעולם, כיון שבערך כל ג' שנים עוקרים ונוטעים חדשים, כלומר

הוא אכן דיבר על ענין שכל הצמח נעקר כל ג שנים. עי"ש. וכן ראיתי שכתב להדיא בשו"ת חיי יעקב (או"ח סי' א) שהפירוש הוא שיש להמתין עד שיעברו שנות ערלה על השורש, שזה עיקר הנטיעה, ואולם הענפים העולים לאחר ג שנים לא יהיה להם דין של אילן חדש לערלה.

ועי"ע בשו"ת מהרש"ם (ח"א סי' קצו), שבתחילת דבריו כתב שזה נידון כירק, ושוב סיים שלמעשה יש לברך ע"ז בופה"ע וכן המנהג, וכתב לחלק בין פטל לחצילים, כיון שבחצילים כולו מתנוון, ואילו בפטל השורש קיים, והגם שהענפים מתייבשים מכל מקום זה רוב הענפים ולא כולם. עי"ש. ויש להבין דב"ק, וכי מה מעלה ומוריד זה שהשורש קיים, והרי קיי"ל כהגאונים, ששורש אין מתחשבים בו כלל גם אם נשאר קיים כמה שנים, ורק בגזע ובענפים, ואם הם מתייבשים, ושוב עולים חדשים מן השורש, דינו כירק. ואם כן מה יש בזה שהשורש נשאר. ומש"כ הרוב ולא הכל מתנוון, יש להעיר שבפועל כל הענפים מתייבשים, כלומר מה שנתן יבול השנה לא ייתן יבול שנה הבאה, ולעיתים הענף מתנוון מאליו ולעיתים מקדימים וגוזמים אותו החקלאים, וא"כ לכאורה יחזור הדין להיתרו.

ועי"ע בשו"ת מהרי"ץ דושינסקי (סי' קח) שגם כתב להחמיר במאליני"ס, [היינו שימנה שלש שנים לשורש, כי לענף א"א למנות כי הוא מתנוון]. ובשו"ת דברי מלכיאל הנז' לעיל, לאחר שהאריך בצדדי הדין להלכה של צמח זה כתב, שלמסקנת הדין אין נוהג בזה ערלה, כיון שקיי"ל כהגאונים שצמח המתחדש מן השורש הוא ירק, ועוד שאם נאסור אותו הוא יאסר עולמית, ועוד כתב שיש לומר שגם הרא"ש יודה בזה, כיון שאפשר שהא"ל שגם כאשר זה מתחדש מן השורש הוא אילן, היינו שמתחדש מאותו מקום עצמו (הוא הנקרא היום "צוואר השורש"), אולם המאליני"ס הצמח מתחדש ממקום אחר, ואפשר שגם הרא"ש יודה שאין זה אילן.

ועל סברתו האחרונה יש להעיר, שהרי בפטל לא תמיד יוצא מן השורש, אלא יוצא גם מצוואר השורש, כלומר מאותו מקום, אמנם זה יותר המעט, אולם זה קיים. זאת ועוד שאדרבה הבננה באופן קבוע יוצאת מן השורש ולא מאותו מקום עצמו, ומ"מ דעת כולם שהרא"ש פליג גם במו"ז שהוא הבננה. ועוד, גם על סברתו שהיאך יאסר הצמח עולמית, גם השבנו לעיל שימנה ערלה לשורש, ואז הענפים שיעלו לאחר שנה שלישית כבר לא יהיו ערלה, וכנ"ל.

אלא שלמעשה יש לומר שלאחר דקיי"ל כהגאונים הלכה למעשה, אם כן אין לשורש כל מעלה וא"א כלל למנות לו שנות ערלה, ובע"כ אפשר למנות שנות ערלה רק לגזע שיוצא מעל פני האדמה, ולצמח זה לעולם א"א למנות שנות ערלה, כיון שהוא מתנוון, ונמצאת אוסר את הצמח הזה עולמית, אלא אם כן יהיה דינו כירק. ואדרבה זה גופא שהצמח חי באופן כזה מוכרח, שהוא ירק ולא עץ. ואל תבוא ותטען שבפעמים מועטות הצמח כן יוצא מצוואר השורש ולא מן השורש, ולענ"ד זו לא טענה גם מחמת שאזלינו בתר רובא, וגם שלמעשה זיל בתר טעמא, שהנה כבר כתבתי באריכות בכמה מקומות ראה בעץ השדה פרק רביעי, ובתשובה בחלקת השדה שם, על טעמו וסברתו של הרדב"ז על צמח שנתן פרי תוך שנתו, נמצא בכלל הסברא העיקרית שזה חוזקו של הגזע, וכיון שנתו תוך שנתו לא הספיק הגזע להתחזק, שלכן באילן הוא זקוק לכמה שנים של התחזקות עד אשר יתן פירות, אולם אז יתן ויוסיף ויאריך ימים והעץ חזק וראוי לעשות ממנו כל מה שצריך, ומאידך גזע חלול, או שאינו נותן פירות כמה שנים, או ק"ז גזע שמתנוון, איננו בכלל אילן, וממילא הפטל שלעולם הענף שנתן פרי לא נותן שנה שנייה עד שיתנוון או ייגזע ע"י החקלאי, ואז הצמח החדש שיוצא בד"כ מן השורש או לעיתים מצוואר השורש יתן את היבול פעם נוספת, מראה שיש לצמח זה תכונות של ירק ולא של אילן שגזעו אינו מחליף. ולכן הלכה למעשה נראה ברור שלצמח הפטל יש דין של ירק ולא של אילן.

והנה הרדב"ז בתשובתו המפורסמת על החצילים כתב על קני סוכר שמין אילן הן וכמבואר ברמב"ם בהל' כלאים פ"ה הי"ט, ומכל מקום אין בזה ערלה, כיון שכתוב וערלתם ערלתו את פריו, וקיי"ל ולא את עצו, והסוכר הוא בעצמו הקנה והסוכר. וכתב הרדב"ז שם שהוא מין אילן למרות שאין יוצאין מן הענף הראשון של שנה שעברה. אלא ע"כ שיש לומר שדווקא כשיוצאין מן השורשין ממש הווי מין ירק. לכאורה אם כן מדבריו נראה, שדווקא אם בפועל יוצא ממש מהשורשין, אולם אם יצא מהשורש ממש, כבר איננו סימן שייחשב ירק, הגם שהגזע איננו של שנה שעברה. ודלא כמו שדקדקנו לעיל. אלא שאין הדברים כד, שהרי הרדב"ז שם מוסיף וכותב, שבקני סוכר מניחין לו גזע של שיעור טפח בארץ וממנו חוזרין ויוצאין, והוי אילן לכולי עלמא, ושוב הוכיח דבריו משאר כל אילנות שמזמין אותן כגון הגפן וכיו"ב. כלומר עיקרי דבריו הם, לחלק בין אם כל הענף מתייבש, ועולה גזע מחדש [ולכאורה בין אם זה מאותו מקום ובין ממקום אחר], לבין אם הגזע נשאר, אלא שמגזמין אותו והוא עצמו עולה מחדש כגון קני סוכר, שלכן הוא נשאר אילו, ורק מטעמים אחרים פטור מערלה.

וראיתי מי שהשווה דין זה לדין נצרים היוצאים באילן מתחת פני האדמה, שמונה להם שנות ערלה (י"א מודאורייתא וי"א רק מפני מראית העין), ואם יוצא מעל פני האדמה כגון מצוואר השורש שהוא גלוי, אינו נחשב אלא כענף חדש, והשוו את הדברים. ולענ"ד יש חילוק גדול שכאשר על אילן שהוא ודאי אילן, וכגון עץ הרימון, דנים על הנצרים שלו, שם תלינו מהיכן הם יוצאים, אולם האילן וגזעו לעד קיימים. אולם כאשר אנו באים לדון על עץ אם הוא ירק או אילן, ואנו רואים שהגזע לא קיים ומייד לאחר היבול הוא מתייבש, ולא יתן יבול פעם נוספת אלא מיציאה חדשה היוצאת מן השורש או מצוואר השורש, בכה"ג, אין לו כלל סימני עץ, אלא אדרבה תכונותיו כשל ירק הם. וכפי שביארנו לעיל לאחר שקיי"ל כהגאונים ששורש איננו סימן לאילן אף שהוא מתקיים, ממילא א"א למנות לו שנות ערלה, ולענפים א"א כי אינם מגיעים לשלש שנים, אשר על כן צמח זה יאסר עולמית לדעת הגאונים וזה א"א, אלא אם כן יצא שנה אחר שנה דווקא מצוואר השורש, וזה דחוק במציאות, וגם רחוק מסברא שצמח עם תכונות כאלו של ירק ייחשב לאילן, ובוודאי הוא נמצא בכלל של הגאונים שאם הדר פארי משורשיו הוי מין ירק. וכן העיקר הלכה למעשה. וכפי שפסקו פוסקים רבים וכמבואר לעיל. וכעת ששמענו את הרצאתו של ד"ר זילכה, שהצמח של הזן "פרימוקן" גם נותנים פרי תוך שנה מזריעתם, אם כן בזן זה לית דין צריך בשש, והוא ודאי ירק, ודי בסימן זה, וקל וחומר בהצטרף טעמים נוספים, וכ"ז כפי שביארנו בכמה מקומות בד"ז. אמנם הלכה למעשה גם בשאר הזנים צדקו דברי האחרונים שהתירו בזה לכתחילה וצמח הפטל נידון כירק ויש לברך עליו בופה"א, ואין בו ערלה, ויש להזהר בו מכלאי הכרם.

בברכה

שניאור ז. רווח

בדין ערלה בשדה עכו"ם ובחו"ל

א. קידושין דף לו: – לז. במשנה, כל מצוה שהיא תלויה בארץ אינה נוהגת אלא בארץ ושאינה תלויה בארץ נוהגת בין בארץ בין בחוצה לארץ חוץ מן הערלה וכלאים, ר"א אומר אף החדש: ושם בגמרא, מאי תלויה ומאי שאינה תלויה וכו', אמר רב יהודה ה"ק כל מצוה שהיא חובת הגוף נוהגת בין בארץ בין בח"ל חובת קרקע אינה נוהגת אלא בארץ וכו'.

ופרש"י חוץ מן הערלה והכלאים, שאע"פ שתלויות בארץ נוהגים אף בח"ל הערלה הלכה והכלאים מדברי סופרים כדלקמן (דף לח:): אף החדש, מלאוכלו לפני העומר: חובת הגוף, היינו אינה תלויה בארץ אינה מוטלת לא על הקרקע ולא על גידוליו אלא על גופו של אדם כגון שבת תפילין עבודת כוכבים פטר חמור מילה עריות וכיוצא בהם: חובת קרקע, שמוטלת על הקרקע או גידוליו כגון תרומות ומעשרות חלה לקט שכחה ופאה שביעית חדש ערלה כלאים:

וכתבו התוס' (דף לו:): ד"ה כל מצוה התלויה בארץ כו' חוץ מן הערלה והכלאים, בירושלמי פריך אמאי לא תני לה חלה, ומשני לפי שאינה בעיסה של עובדי כוכבים ולא מיירי מתני' אלא בדברים הנוהגים בישראל ובעובדי כוכבים, וקשה אמאי לא פריך נמי התם אמאי לא תני תרומה ומעשר כדפריך מחלה, ואין לומר לפי שאינם אלא מדרבנן דהא חלה נמי אינה בח"ל אלא מדרבנן ואפ"ה בעי אמאי לא תני חלה ולא משני לפי שהיא מדרבנן וכו'.

ועי' תוס' הרא"ש שכתב, ותירץ ר"ת דקסבר חלה בזמן הזה דאורייתא אף על פי שבטלה קדושת הארץ כדאשכחינהו רב הונא בריה דרב יהושע לרבנן דבי רב בפ' יוצא דופן אבל תרומות ומעשרות דרבנן, ולא נהירא דהא כלאים מדרבנן כדאמרינן בגמרא כלאים מדברי סופרים וקתני להו, ע"ש.

ב. שם בתוס', וי"ל דלהכי בעי מחלה לפי שגזרו על חלה בכל מקום אבל על תרומה ומעשר לא גזרו במקומות הרחוקים מא"י אלא דוקא אעייירות הסמוכות לארץ, והיינו טעמא דגזרו על החלה בכל מקום טפי מתרומה ומעשר לפי שהחלה דומה יותר לחובת הגוף שהרי החיוב בא ע"י גלגול עיסה שהאדם עושה והלכך דין הוא שינהוג בכ"מ אפילו בחו"ל אבל תרומה ומעשר אינן מוטלות אלא על מי שיש לו קרקע ודמי טפי לחובת הארץ וכו'.

וכן תירץ תוס' הרא"ש, דתרומות ומעשרות לא נהגו בחוצה לארץ אלא במקומות הסמוכים לא"י כמו בכל מצרים עמון ומואב השנויים במס' ידים אבל במקומות הרחוקים

לא תקנו תרומות ומעשרות, אבל חלה תקנו חכמים בכל המקומות משום דשייכא בכל אדם חלת עיסתו אף על פי שאין לו קרקע ודמי קצת לחובת הגוף.

ג. אולם המאירי כתב דשאלת הירושלמי אף לענין תרומות שנוהגות בחוצה לארץ במקומות הקרובים לארץ, ע"ש. וכן הוא בחי' הריטב"א דהירושלמי מקשה גם לענין תרומה ומעשרות שנוהגין במקצת מקומות שבחוצה לארץ הקרובות לארץ כגון מצרים וכל השנויים במסכת ידיים (פ"ד מ"ג), ונקט חלה משום שנוהגין בה אפילו במקומות רחוקים מארץ ישראל כדאיתא במתניתין דשלש ארצות לחלה (חלה פ"ד מ"ח), דאע"ג דההיא מדרבנן הא קתני כלאים דהוה דרבנן, ומשני א"ר יוסי לא תנינן אלא דברים שנוהגין בישראל ובגוים אבל בחלה בישראל נוהגת בגוים אינה נוהגת (והוא הדין לתרומה ומעשר שאינם נוהגים בגוים לכן לא תני להו במשנתנו), ע"ש.

ד. שם בתוס', עי"ל דהיינו טעמא דלא בעי מתרומה ומעשר משום דתני בירושלמי רבותינו שבח"ל היו מפרישין תרומה ומעשר עד שבאו הרובים וביטלום ובעי מאי רובים מתורגמניא, ויש ליתן טעם דלפיכך בטלו תרומה ומעשר לפי שעכשיו בח"ל אין הקרקעות שלנו שהרי משועבדות הן למלך ואנו נותנים מהם מס למלך אם כן אין להם דין קרקע להפריש תרומה ומעשר, ואם תאמר בא"י נמי משועבדות הן למלך ואפ"ה מפרישין תרומה ומעשר, וי"ל דאין קנין לעובד כוכבים בא"י להפקיע מיד מעשר.

ומשמע דפסקו התוס' כרבה דאמר בגיטין (דף מז.) דאין קנין לעובד כוכבים בארץ ישראל להפקיע מידי מעשר אבל רבי אלעזר שם ס"ל דיש קנין לעובד כוכבים בא"י להפקיע מידי מעשר, וכן פסק הרמב"ם הל' תרומות (פ"א ה"י), עכו"ם שקנה קרקע בא"י לא הפקיעה מן המצוות אלא הרי היא בקדושתה, לפיכך אם חזר ישראל ולקחה ממנו אינה ככיבוש יחיד אלא מפריש תרומות ומעשרות ומביא בכורים, והכל מן התורה כאילו לא נמכרה לעכו"ם מעולם וכו', ע"ש. והביאו מרן בשו"ע יו"ד (סי' שלא ס"ח).

ה. בענין ערלה של גוי

שם בתוס', ומן הירושלמי שהבאתי יש להוכיח דערלה וכלאים נוהגים בשל עובדי כוכבים, וכן משמע בפרק אין מעמידין (ע"ז דף לה:): דקאמר התם מפני מה גבינות העובדי כוכבים אסורין מפני שמעמידין אותם בשרף של ערלה, ומיירי בערלה של עובדי כוכבים דדוחק הוא לומר דמיירי בערלה של ישראל¹, וכן משמע לקמן (דף לח:): דקאמר ספק ערלה בח"ל יורד ולוקח ובלבד שלא יראנו לוקט, ועל כרחך מיירי בערלה דעובד כוכבים דאי בערלה דישאל הלא אסור למכור דדמי ערלה אסורין?²

וכן כתב הרא"ש (סי' סב) דמכאן מודקדק רבינו תם ז"ל דערלה וכלאים וכרם רבעי נוהגין בשל עובדי כוכבים, ועוד הביא ראיה מההיא דשלהי יבמות (דף קכב.) עובד כוכבים שהיה מוכר פירות בשוק ואמר פירות הללו של ערלה הן של עזקה הן של נטע רבעי הן אינו נאמן שלהשיב מקחו אמר כן, אלמא דערלה נוהגת בשל עובדי כוכבים, ואין לומר דמיירי כשלקחו מישראל מודקדקני בסיפא דהך מתניתין אבל אם אמר מאיש פלוני לקחתים נאמן להחמיר דברי רבי מכלל דרישא איירי כשגדלו בשלו, ותנן נמי בפ"ק דערלה (מ"ב) העובד

¹ וכן כתב הרא"ש (סי' סב) דמשמע דההיא דע"ז דאיירי בכל מקום אפילו במקום שאין ישראל דרים שם.

² ועי' רא"ש ותוס' הרא"ש שהביא ראיות אלו בשם ה"ר פטר.

כוכבים שנטע והגזלן שנטע חייבין בערלה, ותניא נמי בתוספתא [דערלה] עובד כוכבים שהרכיב עץ מאכל מאימתי מונין לו משעת נטיעתו, ועוד הביא ה"ר פטר ז"ל ראייה מדתניא בתוספתא דתרומה בפרק שני אבל ערלה וכלאי הכרם שוין בעובדי כוכבים בארץ ישראל ובסוריא ובחוצה לארץ אלא שרבי יהודה אומר אין לעובד כוכבים כרם רבעי בסוריא וחכמים אומרים יש לו וכו', ע"ש.

ו. גם בחי' הריטב"א כתב דערלה נוהגת בשל גוים, והביא חלק מראיות הנ"ל. וע"ש בריטב"א דאם כן תיקשי לן הא דאמרינן בתורת כהנים ונטעתם פרט לשנטעו גוי, וי"ל דהתם לא ממעט אלא מה שנטעו גוים בארץ קודם שיכנסו ישראל לארץ שאין ערלה נוהגת בו. ועי' ר"ן (דף טו.) שהביא דברי הירושלמי על הא דתנן בפירקא קמא דערלה, העובד כוכבים שנטע וכו' חייב בערלה, ומפרש בירושלמי מדכתיב כי תבאו ונטעתם פרט לשנטעו עובד כוכבים עד שלא באו לארץ או יכול שאני מוציא את שנטעו משבאו לארץ ת"ל כל עץ מכאן אמרו נטעו עובדי כוכבים אף על פי שלא כבשו ישראל חייב, ע"ש.

וגם המאירי כתב, דיש נוטים לאסור אף בשלו והם מפרשים אותה של ספרי להוציא נטיעות שמצאו ישראל נטעות מיד גוים כשבאו לארץ אף בשדה שהחזיקו ישראל בהם אחר כן. וע"ש במאירי דכן דעת גדולי הפוסקים.

ז. אולם ע"ש במאירי, דמכל מקום קצת חכמי צרפת הקשו בה ממה שאמרו במסכת ערלה נכרי שנטע פטור מן הערלה, ופירשו שכל שהנכרי נטע בשלו פטור אבל נטע בשל ישראל חייב בין שנטע בשכירות בין שנטע באריסות, ואין קושיא ממה שאמרו במסכת ע"ז מפני שמעמידין אותה בשרף ערלה שמאחר שלשרף ערלה הוא צריך אף הוא מביאה מנטיעות של ישראל או מאריסותו שעם ישראל וכן מה שאמרו בסיפרי ונטעתם כל עץ מאכל פרט לגוים פירושו בנטיעת גוי בשלו. וכן מה שאמרו (יבמות דף קכב.) פירות הללו של ערלה הם שאינו נאמן מפני שלא נתכוון אלא להשביח מקחו אלמא שערלה נוהגת בשל גוים, אף זו בשדה ישראל ויגיד עליו רעו ר"ל של עזיקה הם, ונראה לומר משדה המשומר ר"ל שעשה בה גדר בשביעית, ואם של גוי מה לנו שנאמר שלהשביח מקחו נתכוון הא נטיעת גוי בשל ישראל ובשליחותו חייב:

ח. והנה על המשנה (ערלה פ"א מ"ב), עת שבאו אבותינו לארץ מצאו נטוע פטור, נטעו אף על פי שלא כבשו חייב וכו', העובד כוכבים שנטע וכו' חייב בערלה, פירש הרע"ב נטעו, בין ישראל בין עובדי כוכבים לאחר שבאו לארץ, אף על פי שלא כבשו ישראל את הארץ חייב דכתיב (שם) כל עץ בין נטעו ישראל בין נטעו עובד כוכבים: העובד כוכבים שנטע, בשדה של ישראל, ע"ש. משמע דאם נטע בשלו פטור מן הערלה.

ועי' תויו"ט דכ"כ הר"מ בפי"מ ענינו שנטע לישראל בשכירות או בחנם אבל אם נטע העובד כוכבים לעצמו וקנה ממנו הישראל אח"כ אינו חייב בערלה ע"כ. וא"כ מ"ש הר"ב בתחלת המשנה בין נטעו ישראל, בין נטעו עובד כוכבים, היינו נמי דוקא כשנטעו העובד כוכבים לישראל.

אבל בפ"י הרע"ב סוף פ"ג (מ"ט) משמע דעובד כוכבים הנוטע לעצמו נמי חייב בערלה, וכן כתב הרמב"ם הל' מעש"ש (פ"י ה"ה) דעכו"ם שנטע בין לישראל בין לעצמו חייבין בערלה

וברבעי, וכתב הכסף משנה שחזר ממה שכתב בפירושו³ משום דבכמה דוכתי משמע דאף בנטע העובד כוכבים לעצמו אסור משום ערלה. ומעתה גם דברי הר"ב שבתחלת המשנה שכתב בין בנטעו עובד כוכבים, סתמן כפירושו דבסוף פ"ג דאף לעצמו חייב, ע"ש. ועי' כס"מ דכן כתב בהלכות גדולות.

וכן הוא בטושו"ע יו"ד (סי' רצד ס"ח) דערלה נוהגת בכל מקום ובכל זמן, בין בשל עובד כוכבים בין בשל ישראל, אלא שבשל ארץ ישראל היא מן התורה ובחוצה לארץ הלכה למשה מסיני, ע"ש. וכן הוא בסוף הסימן (סעיף כו), דהעובד כוכבים שנטע בין לעצמו בין לישראל וכו' חייב.

ועי' ב"י שכן כתבו התוספות בקידושין (דף לו:) והרא"ש (סי' סב) והר"ן (טו. ד"ה מתני') והמרדכי (סי' תקא) וסמ"ג (לאוין קמו נד ע"א) והביאו כמה ראיות לדבר. וכן כתב ר"ש בסוף ערלה (פ"ג מ"ט), וכן כתב הרשב"א בתשובה (ח"א סימן תשל"ד) וכתב שיש לזה ראיות גדולות ובצורות.

[ועי' פתחי תשובה שציין לשו"ת חתם סופר (ח"ב יו"ד סי' רסו) שהעלה דערלה של עובד כוכבים בחוץ לארץ דרבנן בעלמא הוא ולא הל"מ אך סיים הואיל ואנו מדמין כו' כיון שלא מצאתי זה להדיא בקדמונים, ע"ש]:

ט. היתר הענבים של גויים בחו"ל

שם בתוס', וקשה דהא אמרינן במסכת ר"ה (דף ט:) לענין ערלה אחד הנוטע ואחד המבריד ואחד המרכיב יש בהם משום ערלה ואם כן איך אנו נהנים מן הכרמים שהעובדי כוכבים מבריכין אותן בכל שנה ואף על פי שאין אנו יודעין ודאי שמבריכין כולם היה לנו לילך אחר הרוב, ואומר רבינו שמשון ששאל בעובדי אדמה ואמרו לו שאינן חותכין הזמורה מן הסדן ואם כן הוא יונק עוד מן הזקנה ואמר התם (ירושלמי פ"ק דערלה) המבריד בזמן שיונק מן הזקנה פטור מן הערלה ואם סיפק חייב, והוא ניכר היטב כשיונק מן הזקנה וכשאינו יונק מן הזקנה כשהזמורה יונקת מן הזקנה עליהן נוטין [לצד אחר] וכשפוסק עליהן נוטין לצד [זקנה] וסימניך דהאי מאן דאכיל מחבריה בהית לאיסתכולי ביה, ע"כ.

גם הרא"ש שם (סי' סב) הביא תירוץ הרבנו שמשון דהא דהתירו ענבים של גויים הוא משום שלא מפרידים הזקנה מן הילדה, וההיא דפ"ק דר"ה איירי אחרי שנפסקה. והוסיף שם הרא"ש דלשנויא דפ' משוח מלחמה דלרבי אליעזר בן יעקב לא הוי מבריד ומרכיב מכלל נוטע אם כן אין ערלה נוהגת בחוצה לארץ אלא בנוטע אילו מעיקרו שהרי פסקו התוס' שאין נטע רבעי נוהג בחו"ל כמאן דתני כרם רבעי דקי"ל (ברכות דף לו א) כל המיקל בארץ הלכה כמותו בחוצה לארץ, א"כ בחוצה לארץ נאמר נוטע אין מבריד

³ וכן הוא בב"י יו"ד (סי' רצד), אבל בפנינו בפיה"מ (פ"א מ"ב) כתב הר"מ הנכרי שנטע, ר"ל שנטע לישראל או שנטע הגוי לעצמו וקנהו ממנו ישראל אחר כך הרי זה חייב בערלה, ע"ש. ואתיא כדבריו בחיבורו.

ומרכיב לא כר' אליעזר בן יעקב, והתוס' כתבו דיש להתיר מטעם ספק ערלה כדאמרין בשמעתין ספק לי ואגא איכול, ע"ש⁴.

וכן כתב התוס' הרא"ש, דהא דתניא בת"כ ונטעתם פרט למרכיב ולמבריד מכאן אתה אומר סיפוק גפנים וסיפוק סיפוקן אף על פי שהבריכן בארץ מותר, איכא לשנויי כדמשני בסוטה פ' משוח מלחמה גבי חוזרים מעורכי המלחמה דקתני התם לא חללו פרט למבריד ומרכיב, והא אגן תנן אחד הנוטע ואחד המבריד ואחד המרכיב, ומשני ר' יוחנן הא מני ראב"י היא לאו א"ר אליעזר ב"י כרם כמשמעו הכי נמי נטע כמשמעו נטע אין מבריד ומרכיב לא, וכה"ג איכא לשנויי נמי לענין ערלה, ומיהו אף לראב"י נראה דלא מקריא הברכה כשנועץ ראש הגפן בארץ וחותרו באמצע ומבדילו מן השורש דאין זה אלא כמו נוטע זמורה בעלמא⁵, ומיהו יש להתיר מטעם ספק ערלה דאמר' לקמן ספק לי ואני איכול, ע"ש.

י. נמצא לפי דברי הרא"ש דבהברכה ואינו חותך בין הילדה לזקנה יש להקל בחו"ל לסמוך אדברי ראב"י דבאופן זה אינו נקרא נוטע ואינו חייב בערלה מטעם דכל המיקל בארץ הלכה כמותו בחו"ל [ומשמע דלרבנן דפליגי אדראב"י גם אם לא יחתוך בין הילדה לזקנה נמי אסור]. אבל אם ידוע שחתכו בין הילדה לזקנה גם לראב"י, אסור ומ"מ יש להתיר בחו"ל מטעם ההלכה דספק ערלה בחו"ל מותר.

וכן כתב המאירי (דף לו:): שהערלה נוהגת בנטיעת גוי וכן פסקוה גדולי המחברים בין כשנטעה נכרי לעצמו בין שנטעה לישראל, ומה שאין נמנעין עכשו לקנות ענבים מגפניהם אף על פי שמבריכין בהם והברכה חייבת בערלה שמא מפני שספק הוא וספק ערלה שלהם מותר, או שמא הברכה שנוהגין בה עכשו אינה חייבת בערלה שכשיש לשרש שני ראשים או שלשה או כמה עושין חפירות ארוכות וכל אחת סמוכה לשרש ומבריכין ומכסין עלה עפר היין מן הראש היוצא ואינו נפסקת מן השרש לעולם וכן לעולם יונק מן השרש ואין בזה איסור ערלה.

יא. היתר ענבים מכרמים של ישראל בחו"ל

אולם עי' רא"ש בהל' ערלה (סי' ה) שסיים, והתיר ר"י ז"ל לשתות יין מגפני העובדי כוכבים משום דאמר בפ"ק דקידושין (דף לט א) דספק ערלה מותר, אבל בכרמים של ישראל בזו הארץ שישראל עובדין אותן ומבריכים בכל שנה והוא ידוע בכל שנה לא מצאתי היתר. ואני רואה שפשט ההיתר בכל אלו הארצות ואין משגיח בדבר. ותרתי אני

⁴ וכן הוא ברא"ש הל' ערלה (סי' ה), דרבינו יצחק הזקן ז"ל התיר לשתות יין מגפני העובדי כוכבים משום דאמר בפ"ק דקידושין (דף לט). דספק ערלה מותר וכו', ע"ש.

⁵ וכן העיר הרא"ש בקידושין דגם לרבי אליעזר בן יעקב נראה דלא מיקרי הברכה כשנועץ ראש הגפן בארץ וחותרו באמצע ומבדילו מן השורש, [פי' דבאופן שחתך אח"כ והפסיק בין הזקנה לילדה הוי נטיעה ואסור בערלה ולא התיר ראב"י אלא כשעדיין לא הפסיק ביניהם, ואעפ"כ] נראה לי דלא קשיא מההיא דתורת כהנים לההיא דפרק קמא דראש השנה דבכי האי גוונא נמי תנן בפרק קמא דערלה הבריכה שנה אחר שנה מונה משעה שנפסקה סיפוק הגפנים סיפוק אחר סיפוק אף על פי שהבריכה בארץ מותר, ע"ש. ועי' בהמשך דהרא"ש בהל' ערלה נראה דחזר בו מחומרא זו וס"ל דלראב"י אף אם חתך והפריד אח"כ הזקנה מן הילדה מותר. וכן דעת הרמב"ן והרשב"א והר"ן כמו שיתבאר.

בלבי אם אוכל למצוא שום היתר להציל רבים ממכשול. ומצאתי און לי בגמ' דסוטה פרק משוח מלחמה (דף מג א) גבי אלו חוזרין ממערכי המלחמה דקתני התם ולא חיללו פרט למבריד ומרכיב והא אגן תנן אחד הנוטע ואחד המבריד ואחד המרכיב. ומשני רבי יוחנן הא מני ראב"י היא ולאן אמר ראב"י כרם כמשמעו ה"נ נטע כמשמעו נטע אין מבריד ומרכיב לא וראב"כ לראב"י לענין ערלה נמי לא הוא מבריד (צ"ל ומרכיב וכ"ה בס"י) ומרביע בכלל ונטעתם דכתיב גבי ערלה ואין דין ערלה נוהג בהברכה והרכבה. ואף על גב דלית הלכה כראב"י לענין חוזרין ממערכי המלחמה אלא כסתמא דמתני' דקתני אחד המבריד ואחד המרכיב, מ"מ לענין ערלה עבדינן כוותיה. כי פסק ר"י (ריש כיצד מברכין) דאין דין נטע רבעי נוהג בחו"ל כמאן דתני כרם רבעי. דקי"ל כל המיקל בארץ הלכה כמותו בחו"ל. וראב"כ לענין ערלה נמי בחו"ל נאמר ונטעתם נטיעה אין מבריד ומרכיב לא כראב"י, ע"ש.

ונראה קצת מדבריו דלראב"י דהלכה כמותו בחו"ל גם אם יחתוך בסוף הילדה מן הזקנה נמי מותר. וכן כתב הטור דהיוצא מכלל דברי הרא"ש ז"ל שאין מרכיב ומבריד חייב בערלה אלא בא"י אבל לא בחו"ל, ע"ש.

וכן נראה מדברי הר"ן (דף טז.) שכתב, דבהברכה והרכבה נוהגת ערלה כדאיתא בכמה דוכתין בתלמודא, מיהו כתב הרמב"ן ז"ל דה"מ בארץ אבל בחוצה לארץ לא דהא אמר' בפ' משוח מלחמה (דף מג ב) לענין עורכי המלחמה לאו מי אמר ר"א בן יעקב כרם כמשמעו ה"נ נטע כמשמעו נטע אין מבריד ומרכיב לא [ומשמע ודאי דלרבי אליעזר בן יעקב כי היכי דנטע כמשמעו אבל לא מבריד ומרכיב ונטעתם נמי דכתיב גבי ערלה כמשמעו אבל מבריד ומרכיב לא], וכיון דקי"ל (ברכות דף לו.) כל המיקל בארץ הלכה כמותו בחו"ל אין ערלה נוהגת בחו"ל בהברכה ובהרכבה כלל, ולפיכך נהגו להבריד בכרמים ואין חוששין לערלה, ע"ש.

ועי' ב"י שכדברים אלו כתב גם הרשב"א בתשובה (ח"ד סי' רצב) בשם הרמב"ן בליקוטיו וכתב ולפי דבריו ז"ל יהיה הדבר מותר לגמרי ואפילו במכירו לאחר שנפסק מהאב עכ"ל. ואין ספק שאילו ראה הרא"ש דברי הרמב"ן שהיה כותבם בשמו אבל לפי שלא ראה אותם היה מצטער על הדבר עד שהאיר ה' עיניו ומצא סמך זה וכיון למה שאמר הרמב"ן כי על זה נאמר (ב"ב יב.) חכם עדיף מנביא וסוד יי' ליראיו (תהלים כה יד), והמרדכי כתב בפרק קמא דראש השנה (סי' תשד) וקיי"ל כרבי אליעזר בן יעקב דמשנתו קב ונקי (גיטין סז.):

וכן הוא בשו"ע (סעיף יז), דאף על פי שמנהג עובדי אדמה להבריד גפנים בכל שנה, מותר לשתות יין מגפני העובדי כוכבים, משום דספק ערלה מותר. ואפילו בכרמים שישראל עובדים אותם ומברכים אותם בכל שנה, מותר, משום דמבריד ומרכיב אינו חייב בערלה אלא בארץ אבל לא בחוצה לארץ.

יב. היתר הענבים בארץ ישראל

ושם בב"י בבדק הבית הביא דברי תרומת הדשן (סי' קצג) וז"ל, ואיכא למידק הרי תקנו לדריים בחוצה לארץ, אבל הדריים בארץ ישראל היאך יהיו מותרים לאכול ענבים ולשתות יין שהרי ספק ערלה בארץ ישראל אסור ומבריד ומרכיב בארץ ישראל אסור כרבנן דפליגי ארבי אליעזר בן יעקב וערלה אף בשל ע"א אסורה כמו שנתבאר, וי"ל דהא מילתא תליא בפלוגתא דרבי יוסי ורבנן בפרקא קמא דערלה (מ"ו) ומייתי לה בפרק הניזקין (גיטין נד:), נטיעה של ערלה ושל כלאי הכרם שנתערבה בנטיעות הרי זה לא ילקוט ואם ליקט

יעלו באחד ומאתיים ובלבד שלא יתכוין ללקוט רבי יוסי אומר אף יתכוין ללקוט ויעלה באחד ומאתיים והלכה כרבי יוסי משום דאמוראי מפרשי טעמיה, וכן פסק הרמב"ם הלכות מאכלות אסורות (פ"ז הכ"ה), ועל פי זה יש להתיר דמסתמא לנטיעה אחת של ערלה יש מאתיים של היתר, ועוד יש להתיר מטעם אחר משום דקודם שיעברו שני ערלה אינם עושים פירות ואם עושים הם דקים וקלושים שאינם ראויים לעשות מהן יין, אך למבריכים אם אינם פוסקים אותם מאביהם עד שהם נפסקים מאליהם ואז ודאי עושה יין טוב צריכים אנו לטעם ראשון [עד כאן]:

וכן הוא בשו"ע שם (סעיף יז), דיש למצוא היתר גם לבני ארץ ישראל ביין של כרמי העובדי כוכבים, משום דרובא דגפנים לאו ערלה נינהו. ואפילו בכרמים שידוע ודאי שיש בהם ערלה, יש להתירה משום דקודם שיעברו עליה שני ערלה אינם עושים פירות, ואם עושים, הם דקים וקלושים שאינם ראויים לעשות מהן יין.

יג. והנה מה שהעלה התרומת הדשן דהלכה כרבי יוסי במשנה דערלה (פ"א מ"ו) דאף אם יתכוין ללקוט במזיד ויעלה באחד ומאתיים, דאפילו אם עירב במזיד בטל. באמת הר"מ בפיה"מ והרע"ב כתבו על המשנה שם דאין הלכה כרבי יוסי, אבל בחבורו פ' ט"ז מהלכות מאכלות אסורות (הכ"ה) פסק הרמב"ם כרבי יוסי, וכתב הכסף משנה משום דאמוראי מפרשי מיליה (בגיטין דף נד:): משמע דהלכה כותיה (תויו"ט).

ועי' ר"ש על המשנה שם דטעמא דרבי יוסי אמרינן בירושלמי (הל' ד) שכן דרך בני אדם להיות מידל בגפנים, כלומר הרואה אומר מידל הוא. ובפרק הניזקין אמר' טעמא דרבי יוסי חזקה אין אדם אוסר כרמו בנטיעה אחת ולא חיישינן דילמא אתי לאיערומי לערב הנטיעה בתחלה, ע"ש. וכן כתב הרע"ב, אף יתכוין וילקוט, דחזקה אין אדם אוסר כרמו בנטיעה אחת ולא חיישינן דילמא אתי לערב הנטיעה לכתחילה.

והוסיף הרע"ב, ואף על גב דבעלמא אין מבטלין איסור לכתחלה (וטעמא שמא לכתחלה יערב איסור בהיתר בכדי שיתבטל והכא נמי ניחוש, תויו"ט), הכא מלתא דלא שכיחא היא ולא גזר, ע"ש. וכן הוא ברא"ש בפ"י המשנה.

יד. ומ"מ כל זה באופן דאין אנו יודעים מהיכן נלקטו הענבים, אבל ודאי אם נודע דהענבים אלו נלקטו מהברכה לאחר שחתכו והפרידו הילדה מן העיקר ואין מאתים כדי לבטלו, פשוט דאסור.

וכן כתבו הטושו"ע יו"ד שם (סי' רצד ס' טז), אחד הנוטע גרעין או יחור או שעקר כל האילן ונטע במקום אחר, ואחד המרכיב יחור באילן אחר, ואחד המבריך, דהיינו שעושה גומא אצל האילן ומשפיל אחד מענפי האילן ומטמין אמצעיתו בגומא וראשו יוצא מהצד האחר ונעשה אילן, כולם חייבים בערלה. ודוקא שחתכו מצד זה מעיקר האילן, או שאינו יונק ממנו, אבל כל זמן שהוא מחובר ויונק ממנו חשוב כאחד מענפיו, ופטור. ואם לאחר שגדל הענף שהבריך הבריך עוד ענף אחר בארץ ועשה כן כמה פעמים זה אחר זה, כל זמן שהראשון מחובר לעיקר האילן כולם פטורים. הפסיק הראשון מעיקר האילן חייבים, ומתחילים למנות להם משעה שהפסיק, והעיקר פטור, ע"ש.

ונראה דס"ל דאם לא חתכו בין הילדה לזקנה אף לרבנן דפליגי עליה דראב"י מותר, ולא נחלקו עליו אלא באופן דהפרידו בין הילדה לזקנה דלרבנן אסור ולראב"י אף כשהפרידו בין הילדה לזקנה מותר. או יאמר דלעולם סברי רבנן דגם בלא הפרידו בין הילדה לזקנה אסור אלא דהלכה כראב"י דמשנתו קב ונקי כמו שכתב הב"י בשם המרדכי.

האם קוגל (פשטידה) איטריות חייב בהפרשת חלה, והאם מועילה הפרשת המשגיח מהאיטריות הנאפות במפעל

הקדמה

הציבור אינו רגיל להפריש חלה מפשטידות איטריות לסוגיהן [להלן – קוגל, שהיא הפשטידה הנאכלת ברבים מבתי ישראל בשבתות ובשמחות], הן משום שרבים מהפוסקים סוברים שהקוגל פטור מחלה, והן משום שסומכים על המשגיחים מטעם ועדות הכשרות שמפרישים חלה במפעל. אולם, מאחר שבנושא זה קיימות נקודות חשובות לדון בהן, ובפרט שיש הסוברים שנכון לחזור ולהפריש חלה מהקוגל אף אם הופרשה חלה במפעל, ננסה לברר דין זה, ואת דעתם של רבותינו פוסקי הדור, מרן הראשל"צ הגר"ע יוסף זצ"ל והגרי"ש אלישיב זצ"ל. תהא נפשם צרורה בצרור החיים, ויהיו הדברים לעילוי נשמתם.

השאלות הנדונות כאן שייכות גם לסוגי פת אחרים ובאופנים אחרים.

בס' מעין אומר פ"ה אות יב מביא שמרן הראשל"צ זצוק"ל נשאל: האם מקוגל צריך להפריש חלה? והשיב: זה בישול, ומרן לא מצריך. חזרו ושאלו את מרן זצוק"ל ששמעו בשמו שצריך להפריש חלה עם ברכה מאחר שבסוף אופים אותה? וענה: "רוצים, יפרישו בלי ברכה".

מאחר שמרן זצוק"ל לא פירש לשואל מה כוונתו, דן בס' שם מדוע לא אמר **שחייבים** להפריש בלי ברכה, האם משום שפוסק שאין אפיה אחר בישול, או שסובר שלקוגל אין תואר לחם, או שסמך בזה על ההפרשה שהפרישו במפעל, או מסיבות אחרות.

***

כיצד נעשית פשטידת האיטריות [להלן "קוגל"]: את האיטריות מבשלים במים, לאחר מכן מסננים את המים, ומחזירים לסיר להרתחה עם מעט שמן וסוכר. האיטריות עצמן מיוצרות כיום בדרך כלל במפעל. אמנם יש מי שעושה אותם לפעמים בבית [יש לכך נפ"מ להלכה, כדלהלן]. אופן הייצור הוא שבשעת גלגול העיסה לשים עיסה עבה, ואחר כך הופכים אותה לצורת איטריות. לאחר מכן מייבשים את האיטריות באופנים שונים [שעל פי דעת פוסקים אין לזה גדר של אפיה, ובהתאם לכך כתבנו להלן].

האמור להלן מתייחס לאופן עשייה זה, וכל שינוי בעשיית העיסה או בתהליך הבישול והאפיה יכול לשנות את דין העיסה.

להלן שאלות שיש לדון בהם לעניין חיוב חלה והפרשתה.

הנה מאחר שהקוגל נעשה מאטריות יתכן שלתוצאה הסופית אין שם לחם, ויש לדעת האם פטור מחלה משום כך. עוד יש לדעת בעיסה שגלגלה על דעת לבשלה, האם חייבת בחלה, ומה הדין אם מבשל ואח"כ אופה. גם אם היא פטורה מאחת מהסיבות הנ"ל, יש לדון האם מאחר שחיוב חלה הוא משעה שנעשית עיסה, ובאותה שעה היתה זו עיסה רגילה המחוייבת, הרי שכבר התחייבה בחלה באותה שעה, ואינה חוזרת ונפטרת. עוד יש לדון לגבי הפרשת חלה שנעשית בזמן שלדעות מסוימות היתה פטורה אז מחלה, ואח"כ התחייבה, האם מועילה ההפרשה הקודמת, ומה הדין בעיסה שמקצת ממנה התחייבה, האם מחייבת את כולה, ומה הדין בעיסה שמגלגל אותה ע"מ שמקצת ממנה יהיה פת ומקצת לא.

[לא נכנס במסגרת זו לדון על אופן מינוי המפריש בשליחות הבעלים, ועל אופן ההפרשה במקום שיש בצקים רבים. כמו כן לא נדון בשאלות הקשורות לעשיית עיסה ע"מ לחלקה בצק]. להלן נשתדל לפרט את הצדדים בשאלות הנ"ל.

א. הדין ברור שאין חיוב חלה אלא על מה שמוגדר כלחם, שנאמר [במדבר טו, יט]: "והיה באכלכם מלחם הארץ". ואין מוגדר כלחם אלא האפוי, אבל עיסה שאינה אפויה אלא מבושלת, וכדומה, אין שם לחם עליה.¹

מאידך, מאחר שחיוב הפרשת חלה הוא משעת הגלגול, כפי שנלמד מהפס' [שם פס' כ:]: "ראשית עריסותיכם", והיינו משעה שנלושה העיסה ונעשית כעיסה אחת, ובשעת הגלגול היתה העיסה מתוקנת וגמורה, נחלקו הראשונים האם עיסה זו חייבת בחלה באותה שעה, ומאחר שהתחייבה באותה שעה שוב לא פוקע חיובה, או שעיסה שנעשית על דעת לבשלה, או על דעת פטור אחר, אינה חייבת מתחילה בחלה?²

¹ מבואר במשנה בחלה פ"א משנה ד-ה [ע"ש במפרשים]. וכן הוא בגמ' בפסחים לו. שנחלקו ריש לקיש ור' יוחנן, לדעת ריש לקיש אין לחם אלא האפוי בתנור, ולר' יוחנן גם העשוי באילפס [כעין מחבת] נחשב לחם. והלכה כר' יוחנן. ובירושלמי, מובא גם בתוס' בברכות לו: מגדיר לדעת ר' יוחנן: "כל שהאור מהלך תחתיו חייב בחלה", כלומר כל שהאש היא האופה חייב, ואילו כשיש משקין האש מרתיחה את המשקה והוא המבשל. וכן פסק הרמב"ם בהל' בכורים פ"ו הי"ב ובשו"ע סי' שכט סע' ג-ז.

² מקור דין זה הוא במשנה בחלה פ"א מ"ה: "עיסה שתחילתה סופגנין וסופה סופגנין, פטורה מן החלה. תחילתה עיסה וסופה סופגנין, תחילתה סופגנין וסופה עיסה, חייבין בחלה". ובפשוט הכוונה היא שאם בתחילתה, בעודה עיסה, היא אינה עיסה המתחייבת, כגון שהבלילה רכה, וגם סופה סופגנין, כלומר שלא נאפתה אלא התבשלה, וכדומה, הרי זו פטורה מחלה, מאחר שלא היה שום שלב שחייב. אבל אם בעודה עיסה היתה עבה, שראויה ללחם, אף שאח"כ בישלה ולא אפאה, חייבת בחלה. וכן להיפך, אם בעודה עיסה היתה רכה, ולאחר אפיה נעשתה כפת, חייבת. וכך ביאר ר"ת, [מובא בתוס' בברכות לו. ד"ה לחם, ובפסחים לו: ד"ה דכולין, וכשיטתו פי' רבינו עובדיה מברטנורא את המשנה שם. אולם, הרמב"ן בהל' חלה, הרי"ש במשנה שם, והרא"ש בפסקי חלה האריכו לחלוק על ר"ת, וסוברים שהכל תלוי בדעתו, ואם דעתו בשעת הגלגול לבשל את העיסה, פטור אף שגילגל עיסה עבה. ולשיטתם תחילתו עיסה וסופו סופגנין היינו שעשה עיסה על דעת לאפותה, אלא שחזר בו ובישלה, ותחילתו סופגנין וסופו עיסה היינו שעשה בלילה רכה, או שגילגל ע"ד לבשלה, ואח"כ אפאה. וכן דעת הרמב"ם בפ"ו הל' יב-יג, כפי שכתבו הנ"כ, וראשונים נוספים. וכ"פ בשו"ע שם סע"י ג'. ובט"ז שם סק"ב הביא שמחמת המחלוקת הנ"ל היה נוהג מהר"ם להתחייב בחלה כדי

להלכה דעת הרמב"ם בפ"ו מביכורים הל' יב- יג [כפי שפירושו הנו"כ] שעיסה שבלילתה עבה, אך בכונתו לטגון אותה בשמן, כמו הסופגניות וכדומה, או לבשלה במים, כמו האטריות, או ליבשה בשמש, פטורה מהפרשת חלה, וכן פסק להלכה מרן בשו"ע סי' שכט סע' ג. אמנם רבים מהאחרונים [ובהם הט"ז והש"ך והפנים מאירות המובא בפת"ש שם] כתבו שיש לחוש לשיטת ר"ת, שכיון שעיסה זו היא עבה, הרי היא חייבת בהפרשת חלה אף אם אין בכונתו לאפותה. וכן כתב בספר בן איש חי (פר' שמיני ש"ב אות ד') שיחמיר להפריש ללא ברכה. וכן הורה מרן הראש"ל זצוק"ל.

ב. גם לדעת רוב הפוסקים שעיסה ע"ד לבשל פטורה מחלה, עדיין יש לדון על הקוגל, שהרי לאחר בישול האטריות במים, ולאחר שפיכת המים, מרתיחים את האטריות עם שמן וסוכר, ויש לברר האם ההרתחה השניה מוגדרת כאפיה או כבישול?

הנה כבר כתבו הראשונים שמעט שמן שמורחים בתנור או במחבת על מנת שלא ישרף אין זה נחשב כמשקה, ודינו כאפוי³. וראה בריטב"א בפסחים לו. [וכן הוא בס' המכתם] שהרחיב את הגדרת החיוב, וכ' שדווקא כשהמשקה צף נקרא מבושל במשקה. ובשם הגר"ש אלישיב אמרו שכל שאין כמות שמן שניתן לשופכה מהתערובת, אין זה בישול. והנה בסמ"ג שם מבואר שאפילו מנחת מרחשת אינה מוגדרת כתבשיל, אע"פ שרש"י במנחות סג. מפרש שהשמן היה רוחש בה! אכן, הרמב"ם בהל' מעה"ק פי"ג ה"ז פירש בע"א מהי מרחשת.

ולפי זה דנו הפוסקים לומר שגם בישול הקוגל בפעם השניה, שמבשלים אותו עם שמן וסוכר, מערבים בו רק מעט שמן שלא ישרף, וזה נקרא אפיה⁴.

ג. אלא שגם אם ההרתחה הנ"ל מוגדרת כאפיה, עדיין יש להסתפק האם אפיה שלאחר בישול נחשבת כאפיה?

לצאת מהספק, ע"ש. אמנם בש"ך שם כ' שהרבה פוסקים חולקים וסוברים כר"ת, וע"כ כ' להחמיר בעיסה עבה אף שדעתו לבשלה, ויפריש בלי ברכה, או שיגרורם חיוב הפרשה ע"י שיאפה מקצת ממנה, וכפי שיבואר להלן. וכן הביא בפת"ש בשם שו"ת פנים מאירות שירא שמים יחמיר, ע"ש. ובערוה"ש שם סעי' ט"ו כ' שבחול"ל אין להחמיר בזה, ובפרט בעיסות שנילושו במי פירות, ובפרט שגם הרמב"ם והשו"ע לא הביאו לדינא את שי' ר"ת. וכן הכריע בברכ"י בסי' זה דלא כר"ת. ומ"מ כתב בספר בן איש חי (פר' שמיני ש"ב אות ד') שיחמיר להפריש ללא ברכה. וכן הורה מרן הראש"ל זצוק"ל.

³ סמ"ג עשין כד, קמא. וכ"כ הראשונים בפסחים לו ע"א. וכ"פ הרמ"א על השו"ע [סי' קס"ח סעי' י"ד]. והרמ"א שם הזכיר שמעט משקה שמושחין כדי שלא ישרף אין זה נקרא טיגון אלא אפיה, ומקור דבריו מהגה' מימוני פ"ג מהל' ברכות בשם הסמ"ק, ושם כתב דבריו לענין ברכת המוציא, וה"ה לענין חלה, וכ"כ הריב"ש סי' כח, ובתשב"ץ ח"ב סי' רצא ס"ב, וכ"כ בפ"י דברי חמודות על הרא"ש הל' חלה [הלק"ט ס"ק ח'], וממילא בכ"ז ה"ה לנידו"ד.

⁴ כ"כ בלקט העומר, וכן ידוע בשם הגר"ש אלישיב, וכ"כ בד"א בהל' בכורים פ"ו בצהה"ל [ס"ק רח. וע"ש ס"ק רכב] ששמע זאת ממנו. ולפי זה גם האטריות שנעשות על דעת כן, יהיו חייבות בחלה. וראה להלן שלפי זה כל העיסה שנעשית לאטריות, שמתוכה יקחו קצת לקוגל, תהיה חייבת בחלה מדרבנן, כדין עיסה שנעשית לבישול, שלוקח מעט ממנה [אף אם אין בו שיעור] לאפיה, שהכל מתחייב.

ברמב"ם הל' בכורים פ"ו הי"ב כ' שאם "הרתיח מים והשליך הקמח לתוכו ולשו, אם אפאה... חייבין בחלה". והיינו שאף ששפך את הקמח לתוך מים⁵ רותחים בכלי ראשון, אם יאפה יתחייב בחלה. וכ"כ בשו"ע סי' שכט ס"ו. הרי שקמח שהתבשל, אם חזר ואפאו חייב בחלה.

אלא שהבישול הנ"ל במשנה ובפוסקים הוא באופן שלא נגמר בישול העיסה עיי"כ, אבל אם בישל את העיסה באופן שנגמר בישולה לגמרי עיי' החליטה [וכל שכן בבישול גמור או בטיגון, וכדומה], יש אומרים שאין האפיה שאחריה מחייבת⁶, ויש חולקים⁷ [אפילו לדעת החולקים על ר"ת ופוטרים עיסה שגלגלה ע"ד לבשלה, כאן נחשבת העיסה, לדעת המחייבים, לעיסה על דעת לאפות], ועל כן יש להפריש אך בלי ברכה.

ד. גם פת שנאפתה כראוי, אם לפת אין תוריתא דנהמא, כלומר – אם אין לפת תואר וצורת לחם, נחלקו הראשונים האם תהיה הפת חייבת בחלה. ועל כן יש לדון שאם נניח שלקוגל אין תואר לחם, יהיה פטור מחלה.

הנה בגמ' בברכות לו: מבוואר ש"טריתא" פטורה מחלה, וביארו המפרשים שם שהכוונה לבלילה רכה ששופכים אותה על הכירה, והיא מתפשטת ונאפית, וכתבו רש"י וראשונים נוספים שהטעם הוא משום שאין לה תואר לחם. [ומסיבה זו כ' האחרונים שחבתיות/ בלינצ'עס פטורים מחלה גם במקרה שיש בהם שיעור חלה, או כגון שמצטרפים לעיסה המחויבת כפי דיני הצירוף. ואכ"מ].

והנה בתוס' [פסחים לו: ד"ה דכולין כ' ש"אופלטקי" [סוג מאפה] אינו חייב בחלה אף שאופים אותו ללא משקה, משום שאין עליו תוריתא דנהמא [תואר לחם]. אלא שבהמשך מובאים דברי ר"ת שכ' שעל "גרימזולי" [כעין אטריות] אין מברך המוציא משום שאין עליו תוריתא דנהמא, אף על פי שחייב בחלה. לכאורה יש לפנינו מחלוקת בין בעלי התוס' האם דבר שאין בו תוריתא דנהמא חייב בחלה או פטור.

⁵ ברמב"ם ובשו"ע כ' מים [וע"ש בד"א דה"ה בשאר משקין]. ובביאור הגר"א בחלה פ"א ה"ג נקט שחלוטים בשמן רותח.

⁶ במלחמת ה' בפסחים לו. כ' שכשנגמר בישולו לא יתחייב עוד באפיה, וכן מוכח בפסקי חלה להרמב"ן. וכ"כ בחי' רבינו דוד בפסחים שם בשם הרמב"ן, וטעמו משום שאין אפיה אחר בישול. וכ"כ בחלת לחם סי' ח ס"ח, ובמקדש מעט סי' שכט סק"ד, ובד"א בצה"ל פ"ו ס"ק קצא. וכן כ' בחלת לחם סי' ח סע' ח שגם דעת הרמב"ם לחייב הוא רק אם לא נגמר בישולו עיי"כ, אבל אם נגמר בישולו אינו מתחייב.

⁷ מוכח מרבינו ירוחם נט"ו ח"ה, וכ"מ במג"א או"ח סי' קסח סקל"ט לענין המוציא שנחשב לחם לברכת המוציא לחם, וה"ה לענין חלה [וכן נראה דעת הראשונים שדנו בקושיית הרמב"ן המובא לעיל, ותי' בע"א]. ובטור ושו"ע כאן ובאו"ח סי' קסח וסי' תנד שהביאו דין חלוט שאפאו שנקרא לחם, לא הביאו את חילוק הרמב"ן, ומשמע שלא פסקו כן. וכ"כ בשו"ע הגר"ז סדר ברכת הנהנין פ"ב סע' יב, ובפמ"ג או"ח סי' קסח בא"א סקל"ט, שדין לחם שהתבשל ואח"כ נאפה מחזירו לתורת לחם [לענין המוציא וברכת המזון, וה"ה הכא]. וכ"כ החזו"א באו"ח סי' כו סק"ט. וכ"כ הגרי"ש אלישיב בקובץ תשובות ח"ג סי' ל.

ואפילו אם אין אפיה אחר בישול גם לחיוב חלה, מ"מ כבר כ' בשו"ע סי' שיח סע' ה ובמשנ"ב שם שיש לחוש לדעת רבי אליעזר ממיץ הסובר שיש אפיה אחר בישול.

יתרה מזאת, לכאורה ניתן לומר שלדעת כולם לפת שאין לה תוריתא דנהמא צ"ל פטורה מחלה, אלא שנחלקו במחלוקת הרמב"ן והר"ש ור"ת הנ"ל, שלדברי הרמב"ן והר"ש תהיה עיסה על דעת אפיית דבר שאין בו תואר לחם פטורה מחלה, שהרי זו עיסה על דעת פטור, ואילו לר"ת חייבת, מאחר שהעיסה עבה. ואמנם, ראה בד"מ סי' שכט סק"ב שכו': "לדברי ר"ת עיסה שקורין לוקשין [אטריות] או קרעפלך ופשטידא חייבת בחלה, ולדברי החולקים עמו פטור. וכ"כ בכלבו...".

ה. אלא שמ"מ יש לברר האם הקוגל מוגדר כפת שיש לה תואר לחם, או לא? נחלקו בזה פוסקים בזמנינו. יש הסוברים שלקוגל אין תוריתא דנהמא [תואר לחם], וכן כתב הגרש"ז אוירבך [מנחת שלמה ח"ג סי' קנח סקט"ז] ופוסקים נוספים. אך הובא בשם הגר"ש אלישיב שלקוגל יש תואר לחם.

ו. יש לציין שבדין לחם לענין חלה נכללת גם פת הבאה בכסנין שהקובע עליה סעודה חייב בנטילת ידים ובברכת המזון, ואילו לגבי קוגל כ' רבים מהפוסקים שאפילו קובע סעודתו על הקוגל אינו מברך ברכת המזון מהטעמים הנ"ל.

ואכן, ישנה אימרה ידועה שהטעם למנהג ישראל לאכול קוגל בקידושים הוא כדי שלא יגיעו לידי חיוב ברכת המזון [וממילא ברור שמי שאוכל עוגה יחד עם הקוגל נכנס לספק ברכות, ואכ"מ], מאחר שקוגל אינו כדיון פת הבאה בכיסנין [כגון עוגות] שהאוכל מהן כשיעור קביעות סעודה חייב בברכת המזון, אלא דינו כדיון התבשילים הנעשים מחמשת המינים [כגון פתיתים למיניהם], שאפילו כשקובע עליהם סעודה אינו מברך. ולפי שמועה זו עולה שסברו שקוגל אינו לחם, או משום שאין אפיה אחר בישול, או משום שאין לו תואר לחם.

אכן לשיטה המובאת לעיל שלקוגל יש שם לחם לחייב בחלה הרי שגם לענין נטילת ידים וברכת המזון נכנסים לחיוב ברכה בקביעות סעודה [כמבואר בשו"ע או"ח סי' קסח].

ז. גם לדעת הסוברים שלקוגל אין תואר לחם, האם מ"מ יתחייב בחלה לדעת ר"ת המובא לעיל שסובר שמשעה שהיתה עיסה התחייבה אף שגלגל על דעת פטור?

הנה בד"מ סי' שכט סק"ב כ': "לדברי ר"ת עיסה שקורין לוקשין [אטריות] או קרעפלך ופשטידא חייבת בחלה, ולדברי החולקים עמו פטור. וכ"כ בכלבו. אמנם בפ"י רבינו יונה בפ' כיצד מברכין דף ל ע"א משמע שאף לר"ת עיסת לוקשין פטור". אולם בשו"ת פנים מאירות, מובא בפת"ש סק"א, כ' שבדברי רבינו יונה לא משמע מיד, ולכן ירא שמים יפריש בלא ברכה, כדי לצאת דעת ר"ת. אלא שבחזו"א בליקוטים לזרעים סי' ה סק"ב כ' שמבואר ברבינו יונה שבזה גם ר"ת מודה שפטור, מאחר שאין עליו תואר לחם. וכן השיג בגידולי הקדש על הפנים מאירות הנ"ל. וע"כ כ' בדרך אמונה חלה פ"ו סקצ"ה שעיסת לוקשין [אטריות] או פערפל [כמו פתיתים] פטורה מחלה [אם לא אופה אותה, ומשום שכשאינו אופה בודאי שאין על התבשיל הזה תואר לחם]. אלא שבצהה"ל שם כ' שהעושה גם קוגל מאותן אטריות, [וסובר שבקוגל יש תואר לחם], הרי זה מחייב בחלה.

ומ"מ כל הנידון לחייב חלה בעיסה ע"ד לעשות מאפה שאין לו תואר לחם הוא רק לר"ת, אך להר"ש וסיעתו, פטור.

ח. לדעת הסוברים שלקוגל יש תואר לחם והוא חייב בחלה, הרי שגם העיסה שנעשתה על דעת לעשותה אטריות על דעת לעשות ממנה קוגל, חייבת בחלה אף לדעת הרמב"ן

והסוברים כמותו האמורים לעיל. לפיכך, מי שעושה את האטריות לבד בביתו, ומתכוון לעשות מהם קוגל, הרי שהעיסה חייבת בחלה עם ברכה. אולם מאחר שנחלקו הפוסקים אם אכן יש לקוגל תואר לחם, אם כן הוא ספק חיוב בין לשיטת הר"ש ובין לר"ת, כמובא לעיל לפי רבינו יונה, ולכן יש להפריש בלי ברכה.

ט. גם מי שעושה עיסה לאטריות שרק את מקצתם מייעד לעשיית קוגל, יהיה חייב בהפרשת חלה על כל העיסה אפילו לדעת מרן בשו"ע שפוסק כדעת הרמב"ן הנ"ל [לדעת הסוברים לעיל שקוגל חייב בחלה]. על החלק שמייעד לקוגל חייב מדאורייתא [ואם החלק המיועד לאפיה הוא פחות משיעור החיוב, מ"מ חייב מדרבנן, שמא ימלך], ואילו על החלק האחר שמיועד רק לבישולם, וכדומה, חייב מדרבנן, כמבואר בירושלמי בחלה פ"א מ"ד, והביאו הר"ש שם משנה ה, וכן נפסק לדינא בשו"ע סי' שכט סע' ד.

י. אמנם באטריות הנעשות במפעל, שכל אחד מייעד אותם לפי צרכיו, יתכן שלא שייך החיוב מדרבנן להפריש על הכל, ודווקא באדם אחד שמייעד את מקצת העיסה לאפיה ומקצתה לבישול קיים החשש שמא יימלך, אך אם אחד לוקח אטריות רק לבישול, אין סברא לומר שגזרו שמא יימלך מחמת שאחר שלקח אטריות מאותה עיסה עשה מהם קוגל. ועל כן נראה שכל מי שלקח אטריות לבישול אינו צריך להפריש חלה לדעת השו"ע [אף אם יודע שלא הופרשה חלה קודם. אמנם ראוי להחמיר להפריש על הכל כדעת ר"ת וכמבואר לעיל]. אמנם, הלוקח אטריות לעצמו, ומתוכם רוצה להכין קוגל בפחות מכשיעור, והשאר לבישול, בזה שייכת הגזירה מדרבנן המובאת לעיל, שחייב להפריש, שמא ימלך ויעשה כשיעור, ונמצא חייב בחלה למפרע [אלא שיש לדון שמ"מ פטור מחלה בכה"ג, מאחר שספק אם התחייבו בצירוף ביחד, או שלא היו באותה עיסה, ולא צירפם סל. אמנם סברת פטור ע"מ לחלקה בצק לא שייכא כאן. ואכ"מ].

יא. אולם, לגבי האטריות קנויות המיוצרות במפעל יש לדון האם מועילה הפרשתם בעודם במפעל.

הנה אם לדעת ר"ת הנ"ל צריך להפריש גם מעיסה שנעשית על דעת לעשות דבר שאין בו תואר לחם, פשוט הוא שניתן להפריש חלה מהעיסה, וכל העיסה מחויבת, ואף מה שלא עתיד להיאפות כלל.

אלא שלדעת הסוברים שהיא פת החייבת בהפרשה [לדעת הגרי"ש אלישיב הסובר שאף לדעת הר"ש חייב בחלה מאחר שיש לזה תואר לחם, וכן יש להפריש מספק במאפה שנאפה לאחר הבישול, וכדלעיל], יש לדון האם ההפרשה שהפרישו בעודה עיסה, פוטרת את החיוב שהתחדש, שהרי לדעת הר"ש והסוברים כמותו העיסה היתה פטורה, מאחר שנעשתה על דעת אטריות שבדרך כלל עומדות לבישול, ורק משחשב הקונה לעשות קוגל התחייב?

והנה לכאורה יש ראיה מפורשת מהירושלמי ומהפוסקים שהפרשה זו מועילה, שהרי בעיסה על דעת אטריות מבואר שאם לקח מעט מהעיסה חייב מדרבנן להפריש על כל העיסה שמא ימלך על הכל לאפות לחם. וכן פירשו לעניין פת העשויה לכותח שעשאה כעבין [הובא לעיל], ואם נימא שלא מועילה הפרשה למה שיתחייב אח"כ, א"כ מה הועילו בתקנתם. וכ"כ המנחת יצחק ח"ח סי' קח, ע"ש. וכן דעת הגר"ש אורבך במנחת שלמה שם [ומחלק בין זה לבין העושה בלילה רכה על דעת לאפות]. אולם בשם הגרי"ש אלישיב אמרו [ראה משפטי ארץ חלה פ"א הערה 27] שאם בשעת ההפרשה לא היתה דעתו

לאפות] וההפרשה נעשתה כדי לצאת לשיטת ר"ת] לא הועילה הפרשתו. אולם אם היתה דעתו בשעת הלישה לעשות קוגל, הועילה הפרשתו.

יב. לשיטה הנ"ל שסוברת שלא מועילה הפרשתו אם לא חשב אז לעשותו קוגל, יש לדון האם מועילה ההפרשה במפעל שמייצר את האטריות לכל צרכי הקונים, ובכללם לאפיית קוגל?

לכאורה ההפרשה שמפריש המשגיח בשלב העיסה פוטרת, שהרי אטריות הן גם על דעת לעשותן קוגל. וכ"כ במנחת יצחק שם. אמנם בשם הגרי"ש אלישיב נאמר שמאחר שחלק מהעיסה חייב בהפרשה, וחלק פטור, מנלן שמה שלקח להפרשת חלה הוא מן המחויב, שמא הוא מחלק הפטור שבעיסה. ואף אם מתכוין להפריש על החלק החייב, אינו מועיל, מאחר שהחלק שלקח להפרשה לא מבורר אם הוא מהפטור או מהחויב. ודבר זה לא יתברר גם אח"כ [אלא אם כן תילקח כל העיסה לקוגל, וזה אינו קיים במציאות]. ולכן יש להפריש שוב מהעומד לאפיה [ולכאורה יכול להפריש משעה שקונה את האטריות לעשותם קוגל], או שיפריש המשגיח במפעל מעיסה שודאי חייבת. גם במנחת שלמה שם דן משום ברירה, וכ' שמאחר שהאטריות עומדות לבישול ולאפיה יש לסמוך בזמן הזה על ההפרשה הראשונה מטעם ברירה. וכ' שעל כל פנים מוטב להפריש שנית אח"כ לפני האפיה או אחריה [נראה מדבריו שמוטב שלא לסמוך על ברירה אפילו בזה"ז. אלא שצ"ע כוונתו, שהרי אם כוונתו לברר האם האטריות יהיו לקוגל, מ"מ החלק שאותו מפריש אינו מבורר. ומאידך יש לעיין שמא כאן לא שייך ברירה, ולכו"ע מועילה ההפרשה, ואין צריך לברר לגבי החלק שאותו מתקנים האם הוא חיוב או פטור, שהרי יכול להפריש חתיכה על כל העיסה ללא תנאי, וממילא החלק שיתחייב נפטר ממנ"פ, ומה שלא התחייב לא חל כלום מאליו. ואין זה כברירה שלגבי אם יבוא חכם עירובי למזרח וכדומה, שצריך לברר שעל הצד שאינו חל בטל החלות, וכאן אינו כן]. אלא שהוסיף הגר"ש אורבך זצ"ל שכל זה הוא לדעת השואל שסובר שלקוגל יש תואר לחם, אך הוא אינו סבור כן, וכדלעיל. אמנם הגרי"ש אלישיב זצ"ל סבר שלקוגל יש תואר לחם, וכן נראה שסובר הרב מנחת יצחק, אלא שהרב מנחת יצחק סובר שהפרשה שבמפעל מועילה, וכן דעת הרב מנחת שלמה, ואילו להגרי"ש אלישיב לא מועילה ההפרשה הנ"ל לדעת הר"ש, וע"כ סבר שראוי לשוב ולהפריש כשעושה את הקוגל.

יג. לאור האמור, מה יהיה דין קוגל הנעשה מאטריות שנקנו מן הגוי [הדבר מצוי מאד לאחר חג הפסח, שקונים אטריות מגוי באופן שאין חשש חמץ שעבר עליו הפסח], לכאורה, לדעת הסוברים שקוגל הוא מאפה שיש בו תוריתא דנהמא, אלא שסומכים על הפרשת המשגיח במפעל, בזה אין מפרישים במפעל אפילו אם הוא תחת השגחת כשרות מעולה.

אולם לכשנתבונן נראה שגם במקרה זה לא נוספת בעיה, שכן לדעת ר"ת שחיוב ההפרשה חל בשעת גלגול העיסה, הרי שלא יחול עוד חיוב הפרשה לעולם מאחר שהגלגול היה בפטור. אולם לדעת הראשונים הנ"ל החולקים [ונפקס כמותם, כמבואר לעיל], כשהגלגול הראשון היה על דעת בישול, אין זה גלגול הפטור בבעלות גוי, והחיוב יחול משעה שיצרפם על דעת לאפות. וא"כ, לפי הסוברים שגלגול במפעל הוא גלגול על דעת מה שירצה הקונה, והברירה מועילה [ומשום כך מועילה הפרשת המשגיח במפעל שבבעלות ישראל], הרי שבאטריות מבית חרושת שבבעלות גוי תהיה עיסה זו פטורה לעולם, שהרי מה שיקח

הישראל כדי לאפות, נמצא שהיתה זו עיסה לחיוב בבעלות גוי, ונפטרת עיסה זו לעולם. וכל החשש הוא רק לשיטות הסוברות שאטריות במפעל הם על דעת פטור, והחיוב יהיה רק משיעשה קוגל, ואכן יצטרך להפריש אז חלה לשיטתם.

נמצא לפי"ז שמי שמחמיר להפריש מקוגל אף במקום שהופרשה חלה ע"י המשגיח במפעל, יחמיר להפריש גם באטריות שקנו מגוי. אולם מי שאינו מפריש מקוגל לאחר שהמשגיח הפריש במפעל, אינו צריך להפריש גם כשנקנה מגוי.

לסיכום: רבים מן הפוסקים סוברים שלקוגל אין תואר לחם, ולשיטתם פטור מחלה לדעת הרמב"ן והר"ש שפסק מרן בשו"ע כמותם. ואף שהט"ז והש"ך כ' להחמיר כדעת ר"ת, אולם יש הסוברים שכשמגלגל ע"ד דבר שאין בו תואר לחם יהיה פטור גם לר"ת.

אולם יש החוששים שלקוגל יש תואר לחם, ולשיטתם לא רק לפי ר"ת צריך להפריש חלה מקוגל, אלא אפילו לשיטת הרמב"ן ושאר הראשונים צריך להפריש לכל הפחות מספק [דילמא אפיה שאחר הבישול שמה אפיה, ומחייבת]. ואולם לפי ר"ת ההפרשה שנעשית מהעיסה במפעל בודאי מועילה, אך לשיטת הרמב"ן שנפסקה לדינא בשו"ע [אם נסבור שבאופן זה אין ההפרשה מועילה מדין ברירה] התפרסמה דעת הגריש"א שלא יועיל להפריש במפעל, אלא יפריש לאחר שייחד את האטריות לקוגל, או בשעת העשייה או לאחריה.

ומ"מ הכרעת מרן הראשל"צ זצוק"ל שכדי לצאת יד"ח לדעת ר"ת יש להחמיר להפריש בלי ברכה, כמובא לעיל [אפילו כשעושה עיסה ואח"כ מבשלה], ומ"מ לענין זה מועילה הפרשת המשגיח לדעת כולם. אולם לענין חיוב ההפרשה לדעת השו"ע [כגון במקרה שהעיסה הראשונה נעשתה בבעלות גוי, או לדעת הסוברים שההפרשה הראשונה אינה מועילה, מאחר שהיתה העיסה על דעת לבשלה. אמנם לא ידועה לנו דעת מרן זצוק"ל האם יש מקום להחמיר כשהפריש המשגיח במפעל, כנ"ל] מעיקר הדין אין צריך להפריש, והרוצה להחמיר יפריש בלי ברכה.

בברכה

משה לנדאו

כלאי הכרם בנוכרי

נשאלתי על ידי כמה אנשים אשר מדי פעם קונים ירקות מן הנכרים, וראו אשר ישנם נכרים שזורעים את הירקות בין שורות הכרם, ואם כן הוי כלאי הכרם, וכלאי הכרם אסורים בהנאה. אין הם יודעים בודאי שירקות אלו הם מהכרם, אך שואלים האם יש לחוש לספק, ולא לקנות מן הנכרים שמא ירקות אלו הם כלאי הכרם.

תשובה:

א. שנינו במשנה סוף מסכת ערלה. ספק הערלה בארץ ישראל אסור, ובסוריא מותר, ובחוצה לארץ יורד ולוקח ובלבד שלא יראנו לוקט. כרם נטוע ירק, וירק נמכר חוצה לו, בארץ ישראל אסור, ובסוריא מותר, ובחוצה לארץ יורד ולוקט בלבד שלא ילקוט ביד. פירש הר"ש שם, יורד ולוקח יורד בתוך הגינה וקונה מן הנכרי מאותם שכבר נלקטו, ובלבד שלא יראנו לוקט, וכן לענין כלאים כדפרישית. והא דתקני גבי כלאים בחוצה לארץ יורד ולוקט, אמרינן בירושלמי אמר רב הונא כן הוא מתני' יורד ולוקח ובלבד שלא יראנו לוקט כדקמיינתא ע"כ דבריו. ודאי הר"ש איירי דאין כל האילנות ערלה ואין כל הירקות כלאים, דאם לא כן היאך התיר לרדת לתוך גינתו של הנכרי ולקנות ממנו, הרי אין זה ספק ערלה וכלאים, אלא ודאי ערלה ודאי כלאים. רש"י פירש (קידושין דף לח): כרם הנטוע ירק, שזרע ירק בין הגפנים, דהוה ליה כלאי הכרם, וירק נמכר חוצה לו ויש לחוש שמא מירק שגדל בכרם הוא והוה ליה ספק כלאים. יורד עובד כוכבים ולוקט מן הכלאים ממש ומוכר לחבר ובלבד שלא ילקוט החבר עצמו ביד ע"כ.

ב. בשו"ת המבי"ט (ח"ג סימן כז) מדייק מדברי רש"י והר"ש דדוקא ספק כהאי גוונא שקרוב לודאי שהירק הנמכר מחוץ לכרם הוא מכלאים, בזה אמרינן בארץ ישראל אסור ובחו"ל מותר, אבל אם נמכר ירק בחנות רחוק מהכרם אפילו בארץ ישראל מותר. ועל כן כתב בשאלה דידן שהואיל והירקות הבאים לחנויות רובם אינם כלאים, ואפילו אותם הירקות שבאים מהכרם, מי אומר שהם כלאים שמא רחוקים הם מהכרם ארבע אמות, הרי רובא דירקות אינם כלאים, ואמרינן כל דפריש מרובא פריש. ועיין עוד בדבריו דהוסיף להתיר משום דענפי הגפן המודלים ע"ג הירקות הם רחוקים מהירקות ששה טפחים, ובששה טפחים אין יניקה מהאזיר ע"ש דבריו. החיד"א בברכי יוסף (יו"ד סימן רצו סק"ג) כתב בשם מהר"מ בן חביב ובשם מהר"י מולכו, דאם סיככו הגפנים על הירקות במרחק למעלה מעשרה טפחים הכל מותר והוסיף עוד היתרא, דאפילו אם ענפי הגפן המוצלים ע"ג הירקות אינם רחוקים ששה טפחים, אין נאסרים הירקות והגפנים אא"כ סיכך לכתחלה ע"ג הירקות אבל אם מימלא (לא בידיים) התרבו ענפי הגפן וסככו על הירקות אין הירקות

נאסרות, משום דיניקת האויר קלה היא ואינה אוסרת אא"כ סיכך בידים על גבי הירקות ע"ש דבריו, על כן פסק דהירקות הנמכרים בחנות אע"פ שיש לחוש שמא יש בהם מכלאי הכרם מותר דכל דפריש מרובא פריש.

ג. כתב הטור (יו"ד סימן רצו) ולא מיקרי כלאי הכרם אא"כ זורע שני מיני תבואות או שני מיני זרעים עם חרצן יחד כרבי יאשיה דאמר (ברכות דף כ.) עד שיזרע חטה ושעורה וחרצן במפולת יד, אבל מין אחד עם חרצן או שני מינים בין הגפנים מותר לזרוען בחוצה לארץ. והראב"ד כתב הא דבעינן חטה ושעורה וחרצן במפולת יד היינו דוקא למלקות אבל איסורא איכא ואפילו זרע במין אחד בין הגפנים. והרמ"ה כתב דמודה רבי יאשיה בזרע אפילו בחד מינא בין הגפנים בארץ ישראל שהוא אסור אבל בחוצה לארץ שרי אבל הזרע שני מיניו בין הגפנים גזרו בו רבנן ואפילו בחוצה לארץ, ולא נהירא לא"א הרא"ש ז"ל אלא אפילו איסורא ליכא אלא בזרע שלשתן ביחד. ויראה מדבריו דאף בארץ ישראל דאמר רבי יאשיה שאינו נקרא כלאי הכרם אלא בזרע שלשתן ביחד, אבל הרמב"ם כתב, בארץ ישראל אפילו הזרע מין אחד של תבואה או ירק עם הגפן בין שזרעו ישראל או זרעו נכרי או שעלו מאליהן, בין שנטעו הגפן בתוך הירק אסורים באכילה ובהנאה, אבל בחוץ לארץ מותר לזרוע בתוך הגפנים לכתחלה ולא אסרו אלא לזרוע שני מינים עם חרצן במפולת יד, ע"כ דברי הטור.

הרא"ש פירש בדעת הרמב"ם דמותר לזרוע בחו"ל שני מינים בצד הגפנים, וכיון שמוותר לזרוע מותר נמי באכילה, ולשיטתו דלדעת הרמב"ם אין איסור מן התורה בזרוע שני מינים בצד הגפנים, אלא איסורא דרבנן הוא ובחו"ל לא גזרו. והב"י סבירא ליה דלדעת הרמב"ם גם בזרוע שני מינים בצד הגפנים אסור מדאורייתא, ועל כן אסור נמי בהנאה. נמצא דלדעת הרא"ש והטור אין הירקות נאסרים אם נזרעו בצידי הכרם ולא היו במפולת יד. ולדעת הרמב"ם והב"י ירקות הנזרעות בצד הכרם אסורות בהנאה וכן פסק בשו"ע ס"ג, אסור לזרוע ירקות או תבואה בצד הגפנים או ליטע גפן בצד הירק או התבואה, ואם עשה כן, אע"פ שאינו לוקה, הרי זה קידש ונאסרו שניהם בהנאה הירק או התבואה והגפנים, ושורפין את שניהם שנאמר פן תקדש המלאה הזרע, ואפילו הקש של תבואה והעצים של גפנים האלו אסורים בהנאה ושורפים אותם. ויתרה מזו כתב מרן השו"ע (בסוף סימן רצו) כל השיעורים האלו שמרחיקים בין הגפנים והתבואה או הירק אינם אלא בארץ ישראל או בסוריא, אבל בחו"ל מותר לזרוע בצד הגפנים בתוך הכרם לכתחלה, ולא אסרו בחו"ל אלא לזרוע שני מיני ירק או תבואה עם החרצן במפולת יד.... ואע"פ שמוותר לזרוע הירק בצד הכרם בחו"ל הרי אותו הנטוע שם אסור באכילה ואפילו בחוצה לארץ. והרמ"א שם פסק כדעת הרא"ש והטור, דהואיל ומותר לזרוע ירק בחוצה לארץ מותר לאכול אותו ירק גם כן, ואין לחוש אלא במקום דאיכא למיחש שנזרע שני מיני ירק או שני מיני תבואה עם חרצן במפולת יד. ועל כן נהגו להקל במדינות אלו בירקות הנמצאים זרועות בכרמים, כי לא שכיח שנזרעו באיסור (היינו שני מינים עם חרצן במפולת יד).

ד. בשו"ת מהרשד"ם (חלק יו"ד סימן קצג) כתב על דבר המחלוקת שנפלה בין חכמי צפת בענין כלאי הכרם, שהיה מנהגם לקנות הירקות הנמכרים בשוק ואינם מדקדקים לדרוש ולחקור אם הם ממקום שנזרעו תחת הכרם או בכרם עצמו, ויש חכמים אנשי מעשה חדשים מחמירים על עצמם ואינם קונים אלא אחר חקירה עד שיתברר שהירקות ההלו לא נזרעו בגפנים, והחכמים הראשונים מוחים בידם שהרי מוציאים הם לעז על הראשונים (שכביכול אכלו כלאי הכרם) ועוד שבאים על ידי זה לידי מחלוקת. וכתב דיש לסמוך על

החכמים הראשונים ולא לשנות מן המנהג והטעם דיש ביקרות הללו ספק ספיקא להתיר, ספק אם הלכה כדעת הרא"ש והטור נמשכים אחריהם דאיסור כלאי הכרם אלא כשנזרעו שלשתן ביחד, ואם תמצא לומר דהלכה כהרמב"ם דאפילו בצד הכרם נאסרו הירקות, ספק אם הירק הוא מגן שנזרע במקום הכרם או ממקום שאין בו כרם, והוא ס"ס המתהפך, את"ל שנזרעו במקום הכרם, ספק אם הלכה כהרמב"ם או כדברי המקילים. ועוד כתב להקל עפ"י דברי הרשב"א והראב"ד דסבירא להו, דאם נזרעו יחד עם הכרם במפולת יד כל הזרעים אסורים מן התורה, אבל אם הכרם כבר נטוע וזרעים בתוכו אין איסור מדאורייתא אלא קנבוס ולוף, נמצא לדעתם כל הירקות הנמכרות בשוק אפילו שנזרעו בכרם אינם אסורים מדאורייתא אלא מדרבנן, והוי ספק דרבנן, וספק דרבנן לקולא. והוסיף דכל זה למצוא זכות על הנוהגים היתר, והוצרך להיתר זה בהנחה שרוב הירקות נזרעים בכרמים, וסיים קשה הדבר בעיני שהרי אגו רואים איפכא, רובא דרובא אינם נזרעים במקום שיש כרם, ואם כן הדבר אין צריך למצוא טעם למקילים, דאע"פ שכל קבוע כמחצה על מחצה דמי, אבל כאן אין הישראל לוקח את הירק ממקום קביעותו (דהיינו מהכרם) אלא חוצה לו, ובזה אמרינן כל דפריש מרובא פריש. וע"ש שהאריך להוכיח שאין לשנות את המנהג וגדול כח המנהג, ואין לשנות מנהג שנהגו אבותינו הקדמונים חסידים ואנשי מעשה, ועל כיוצא בזה אמרו, הנח להם לישראל אם אינם נביאים בני נביאים הם.

ה. והנה בשו"ת מהריט"ץ החדשות (סימן לא) מבואר על דבר הקשואים שזרעים אותם הגויים בכרמים שלהם בצד הגפנים כשהן עדיין ילדות שלא עשו פירות, והיהודים לוקחים מהן כשמביאין אותם הגויים לשוק או לחצר היהודים, ואין הרוב מן ההיתר, אדרבה יש לנו ספק אם הרוב מן האיסור, ויש נכשלים שהולכים הם עצמם לכרמים ולוקטים להם. ולפי זה יש חשש, הגם שימצא צד היתר למה שנמצא ביד הגוי למכור בשוק או בחצר, שמא יקחו להם מן הקבוע. והביא שם את תשובת רבי יעקב פירדוניאל מחברון, שמסקנת דבריו דליכך לכרם ולקנות קישואים הוא עון פלילי לדעת הרמב"ם, דיש לנו להסתפק בדבריו שמא סובר הוא לאסור מדרבנן אפילו בירק הנטוע על ידי גוי כי האי גוונא (ויש להוכיח כדבריו מתוספתא פ"ב דתרומות ה"ג דאיתא התם אבל ערלה וכלאי הכרם שוין לנכרים בארץ ישראל בסוריא ובחול"ל. משמע דבכלאי הכרם שוין הנכרים ליהודים, וא"כ גם בירקות הנטועות בצד הכרם אצל הנכרים אסור בהנאה כמו בשל ישראל. תוספתא זו הביאה הר"ש סוף פ"ג דתרומות). אבל בנמצא ביד גוי למכור אפילו בעיר שרוב מן האיסור יש להתיר דפשוט הוא דבדרבנן הלך אחר המיקל וספיקא דרבנן לקולא. ואין לאסור הנמצא ביד גוי בשוק גזירה שמא ילך לכרם הגוי ויקח, דקיימא לן היכא דהאיסור ידוע וניכר במקומו לא גזרינן שמא יקח מן הקבוע דמידע ידעי וכל אדם נזהר ליקח משם. וע"ש אריכות דברי החכם הנ"ל ומה השיבו מהריט"ף על כל דבריו. ומסקנת מהריט"ף, דודאי אין דין זה יוצא מספק כלאים וספק כלאים בארץ ישראל אסור ובפרט שרוב הירקות הנמכרות הם מאותם שנזרעו בכרם. אמנם מה יש להקל הוא משום דיש כאן שלשה ספיקות, והוי ספק ספיקא דספיקא באיסורא דרבנן. ספק אם אלו הקישואים הם מהזרעים בכרם או שמא מאלו שאינם זרועים בכרם. ואפילו אם תמצא לומר שהם מהכרם, שמא הם זרועים בריחוק ארבע אמות מהכרם שאינם נאסרים. ואפילו תאמר שהם בתוך ארבע אמות שמא נעקרו מהכרם קודם שהגיעו הענבים לפול הלבן (כמו ששינו במשנה פ"ז מכלאים מ"ה, מאימתי תבואה מתקדשת משתשריש, וענבים משיעשו כפול הלבן. תבואה שיבשה כל צרכה וענבים שבשלו כל צרכן אין מתקדשות. וכן פסק הרמב"ם

בפ"ה מהלכות כלאים הי"ג, מאימתי תבואה או ירק מתקדשין משיירישו. ענבים משיעשו כפול הלבן שנאמר המלאה הזרע אשר תזרע ותבואת הכרם עד שיזרע זה ויהיה זה תבואה. אבל תבואה שיבשה כל צרכה וענבים שבשלו כל צרכן אינן מתקדשות. כיצד תבואה שיבשה כל צרכה ובא נטע גפן בתוכה וכן ענבים שבשלו כל צרכן זרע תבואה או ירק בצדן אע"פ שזה אסור אינן מתקדשות. ובהי"ד כתב כרם שלא הגיעו ענביו להיות כפול הלבן אלא עדיין הן בוסר וזרע בתוכו ירק או תבואה והשרישו הרי זה לא קידש, ואעפ"כ קונסין אותו ואוסרין הזרע ע"כ. ואע"פ שפסק הרמב"ם שקונסין אותו ואוסרים הזרע, הכא דהגוי זרע, והוא לאו בר חיובא יש לומר דמותרים הזרעים באכילה) ונמצא שהוא ספק ספיקא באיסורא דרבנן. וסיים דבריו הילכך המחמיר תבוא עליו הברכה והמיקל לא הפסיד.

ו. אחר הדברים והאמת האלה, פשיטא דירקות הנמכרים בשוק אשר רובא דרובא אינם מהכרם, ודאי יש להתיר לקנות ואין לחוש שמא מאיסור כלאי הכרם הם. שהרי התירו כל הפוסקים דלעיל גם לשיטת הרמב"ם הירקות נמכרות בשוק רחוק מהכרם. אולם לקנות מנכרי הידוע, שיש לו ירקות מכלאי הכרם, ואינו לוקח מאחרים אלא מוכר את הגידולים שלו בלבד, הרי ודאי מה שמוכר כלאי הכרם הוא, אין לקנות ממנו, לחוש לדעת הרמב"ם והשו"ע דגם כלאי הכרם של נכרי אסור ואפילו בזרוע בצד הכרם. וכל שכן אין להכנס לגינתו של הנכרי הנ"ל, ולקנות ממנו ירקות, אחר שודאי הירקות שלו הם מאיסור כלאי הכרם. וכ"כ החיד"א בספרו ברכי יוסף (יו"ד סימן רצו סק"א) אין חוששין לסתם ירק הנמכר בשוק בארץ ישראל שמא מכלאי הכרם הוא דאחזיקי איסורא לא מחזקינן ובפרט במידי דלא שכיח. ואפילו במקום דשכיח כמו חברון שבכל שנה נוטעים הקישואים בכרם, מ"מ הרוב נמכר בשוק אינו מכלאי הכרם, אבל אם העכו"ם מסיח לפי תומו שהם מהכרם ודאי אסורים הקישואים או הירקות. ועוד יש להתיר משום שכל הכרמים שזורעים בהם, הם ילדות (נטיעות קטנות) ואינם עושים פירות (ואם כן אין באיסור כלאים זה, לאסור בהנאה את הירקות).

ז. ומה שנתבאר לעיל דאם ידוע לנו בבירור דהירקות הם מהכרם, אין לקנות מהנכרי, היינו דוקא בירקות שזורעים בימות הקיץ, אבל בירקות שזורעים תחת הגפנים בימות הגשמים, שאז הגפנים יבשים לא נאסרו הירקות שזרעו בהם. דשינוי במשנה (פ"ז דכלאים מ"ב) גפן שיבשה אסורה ואינה מקדשת, ופירש הר"מ, גפן שיבשה ונפלו העלים שלה בתחלת החורף כאשר יקרה לגפנים, ולא ירצה לומר שיבשה לגמרי ואינה עושה פרי. וכן פסק בספרו יד החזקה (פ"ה מהלכות כלאים הט"ז) גפן שיבשו העלין שלה ונפלו כדרך שתיבש הגפן בימי הקור אסור לזרוע בצדה ירק רו תבואה, ואם זרע לר קדשו. וכן ס"ל להראב"ד (אע"פ שהשיג על הרמב"ם היינו דוקא ביבשה לגמרי ועיין כ"מ שפירש דעת הרמב"ם כפי שפירש הראב"ד) וכן פסק השו"ע (יו"ד סימן רצו סי"ב) נמצא דבירקות הזורעים בין הגפנים בימות החורף, שאז הגפן יבישה, אפילו בידוע שהירקות הללו מבין הגפנים, הירקות מותרים.

מבוא מקיף למחקר על מיעות המצוי בירקות עליים

כידוע, במאכלים שאנו אוכלים יש לעיתים חשש של הימצאות חרקים ותולעים.

יש מאכלים בהם החשש גבוה ביותר, כגון ירקות עליים וכיוצ"ב. יש מאכלים בהם החשש כמעט ולא קיים כלל ולמעשה תולעים וחרקים אינם מצויים בהם, כגון עגבניות ומלפפונים. יש מאכלים בהם החשש איננו גבוה אך עדיין בגדר מיעות המצוי. ויש לדון, איזה סוגי מאכלים חובה לבדוק קודם האכילה האם נמצאים בהם חרקים.

האם יש חובת בדיקת מאכלים מתולעים

ראשית יש לציין שבפוסקים דנו בעיקר העניין, מדוע יש לו לאדם לחוש כלל לחרקים במזון ולא לפטור את החשש מצד הדין של 'דבר שאינו מתכוין' ו'מתעסק'. שהרי האדם איננו מתכוון ומעוניין לאכול את התולעים אלא את המאכל עצמו, והתולעים ממילא נכנסו לתוך מעיו יחד עם המאכל בלא שנתכוין לזה כלל.

ואף שש'מתעסק בחלבים ועריות' חייב משום שנהנה (וה"ה דבר שאינו מתכוין חייב במקום שנהנה, כמו שכ' הר"ן בחולין דף לב ע"א בדפי הרי"ף), הלא הטעם שם משום שנהנה וההנאה מפיקעה אותו מלהחשב 'מתעסק' ו'אינו מתכוין'. אבל בשרצים ותולעים יש לדון האם אכילתם נחשבת הנאה או שיש בטעמם משום פגם.

ובס' מנחת סולת (מצוה קנז) כתב בשם הפנים יפות שנקט כן בדעת רש"י. וכבר קדמו בעניין זה בשו"ת "שיבת ציון" סימן כ"ח, (הגר"ש לנדא זצ"ל בנו של הרב נוב"י) ראה שם שהאריך לדון איזה שרצים טעמם פגום, וראה שם שנקט גם כן בשיטת רש"י שבמקום שלא ידע להדיא שיש שרצים הוי מתעסק. אולם עיין שם שהביא שדעתם של כל הפוסקים הרי"ף והרמב"ם והטור ושו"ע אינה כן. ומכל מקום עיין שם שכתב שאין להקשות למה הוצרכו כלל בדיקת פירות וירקות מתולעים הלא הוי דבר שאינו מתכוין, זה אינו, מאחר שידוע שתולעים וחרקים שכיחים באותם פירות וירקות והוא אינו חושש לבדוק ולהסיר התולעים הריחו כמתכוין לאכול גם התולעים ולכן צריך בדיקה. וראה שם שסיים שיש עוד לדון להחמיר מצד שדעת הרשב"א והרוקח שטעם תולעת אינו פגום וכן הכריע הש"ך, ע"ש.

ונמצא שלדברי השיבת ציון במקום שידוע ששכיחים חרקים ואינו חושש לבדוק, נחשב כמתכוין לאכול תולעים, וחייב בדיקה. ורק במקום שאין שכיחים או שעשה פעולת ניקוי, אף אם נשאר חשש כלשהו, יתכן לומר שאין חשש מכשול של איסור אכילת שרץ והריחו כ'מתעסק' או 'אינו מתכוין', וגם זה דוקא לשיטת רש"י ודוקא בסוגי החרקים שנחשבים

לפי הלכה שפוגמים המאכל¹. וראה גם שכן פסק בשו"ת צמח צדק (לובאוויטש) בחלק יורה דעה סימן סב, וכן נקט בדברי חיים חו"ד חלק ב סימן נד. דאין להתיר שתיית מי נהרות שיש בהם חשש תולעים, מצד מתעסק ואינו מתכוין².

1 אם כי לכאור' יש לדון האם לפי השיטות שהתולעים לא פוגמות המאכל האם יש בזה משום 'נהנה', הנהנה בטעם מתעסק בחלבים ועריות חייב שכן נהנה נאמרו ג' סברות עיקריות. דברש"י בסנהדרין דף סב: כ', "שכן נהנה, הלכך חשיב בכוונה". ועי' בערוך לנר בכריתות דף יט. שהלך בדרך זה וביאר, "וצ"ל כיון שנתכוון להנאתו ונתקיימה מחשבתו ה"ל כמתכוון לחטא וכן כתב רש"י בסנהדרין (סב ב) שכן נהנה הלכך חשיב בכוונה עכ"ל והיינו הך". והנה לפי דרך זו נראה שדוקא בסוג הנאה שנחשבת לאדם להנאה יש בזה "אחשבי" שעל ידי זה מעשה העבירה מתייחס אליו אף שלא התכוין וכו' דמאחר שנהנה נחשב אותו מעשה אצלו. אבל באכילת תולעים אף אם אינם פוגמים מכל מקום ודאי שאין זה סוג הנאה שמחשיבה המעשה עבור האדם.

אכן יש דרך נוספת באחרונים בביאור מתעסק בחלבים ועריות דהענין מצד שיעקר האיסור דאיסורי אכילה ואיסור'ב הוא עצם ההנאה ולא פעולת האכילה ופעולת ביאה. עי' באתון דאורייתא כלל כד שהאריך בזה, (וע"ש דהביא בתו"ד דברש"י ובר"ן משמע דלא כך ולכאור' רש"י לשיטתו בסנהדרין). ועי' עוד כע"ז בקוב"ש הנו' שכ', "בחלבים ועריות דהמעשה מצד עצמה גם בלא האדם הוא דבר אסור מה שהגיעה להאדם הנאה מאכילה אסורה, וגם אם לא נחשבה על האדם אלא כאילו נעשית מאליה מ"מ גם ע"ז הקפידה התורה שלא תגיע הנאת מאכל אסור אל האדם, וע"כ לא מהני בזה הא דבמתעסק אין המעשה נחשבת על האדם, ומשום הכי חייב מתעסק בחלבים דבזה לא מהני מה דגלי לן קרא דנחשבת המעשה כאילו נעשית מאליה". ולפי"ז יש לדון האם הנאת הגוף במה שזן מן התולעים חשיב הנאה או דוקא סוג אכילה שיש בה הנאה הנחשבת כהנאה עבור האדם הוי בכלל זה ויל"ע.

ובחזו"א הוריות סי' טו נקט דרך שלישיית בזה. "והיינו טעמא דחלבים ועריות דאמר שכן נהנה ואף שאין החיוב על ההנאה אלא על אכילה ועל בעילה, אלא ר"ל שצורת המעשה היא ההנאה ולא במעשה וחייב אף בתחב לו חברו או שהביאו על ערוה לרצונו ולא נאמר מתעסק אלא במידי דתלי במעשה כמו שבת ושחוט' חוץ שאם לקח חברו ידו ושחט בה חברו חייב, ע"ש. ונראה כוונתו דאף שבאיסורי אכילה ועריות אזי באמת האיסור הוא מעשה האכילה והביאה ולא שההנאה גופא זה האיסור, מכל מקום כל שנהנה חשיב דעושה המעשה עצמו כיון שתורף המעשה הוא הנאה שבו. ולפי ביאור זה נראה בפשטות שדוקא הנאה שנחשבת כהנאה עבור האדם הוי בכלל זה.

2 ובספר אמרי בינה בהל' שבת סי' ז. ובדיני פסח סי' יג, ובדיני בשר בחלב סי' ד. כ' שלדעת הגרעק"א שיש איסור מתעסק גם מהתורה ומתעסק פטור רק מחיוב חטאת לבד ממלאכת שבת שמלאכת מחשבת אסרה תורה, אין כלל מקום להתיר. וראה שם עוד שחלק על עיקר דברי השיבת ציון לדון מצד מתעסק ואינו מתכוין משום שהוא סובר שכיון שבעלמא באיסורי הנאה האיסור הוא גם באופן שמתעסק כל שנכנס לגופו, אם כן בהכי אסרה תורה לאיסורי אכילה, כל שנכנס לגופו ע"ש. ויש להבין עוד טעמו וסברתו בזה.

ומה שציון בתוך דבריו לדברי רעק"א וצ"ל כוונתו לשו"ת הגרעק"א (סי' ח) דנקט מתעסק נמי הויא עבירה אלא שלא חייבה התורה חטאת עליה. אכן הרבה אחרונים חלקו עליו, דעי' בקוב"ש (פסחים אות רטו) שמתעסק מותר לגמרי אף מדרבנן, ולא רק פטור מקרבן. ועו"ע בשו"ת אבני נור (או"ח סי' רנא). ובשו"ת ארץ צבי (פרומר סי' ע"ו) שהביא מדברי הלח"מ בהל' שבת שגם הוא ס"ל שבמתעסק אין אפילו איסור דרבנן. וע"ע בשו"ת רב

ועל' בשו"ת מנחת שלמה (ח"א סי' ו) שבתשובתו דן אודות החזרת קדירה אם יש לחוש לגבי העצמות שבה העתידיים להתרכך, או שמותר מטעם דשא"מ או מתעסק. ובתוך דבריו דן גם לגבי האם יש מקום לפטור משום מתעסק ואינו מתכוין בתולעים במאכלים. וראה שם שהאריך לאסור ולחלק בין זה לגורר מטה אלא שממילא גם נעשה חריץ, או מילה בצרעת שהוא מל כדרכו אלא שממילא גם קוצץ בהרת, וכן בבכור שאחזו דם שכוונתו רק להקזה אלא שממילא גם נעשה בו מום, לבין מחזיר קדירה או אוכל מאכל שיש בו תולעים שדומים למוציא בגד שיש בו אבן שכוונתו להוציא את הבגד עם כל מה שבתוכו ומטעם זה חייב אדם לבדוק בגדיו בערב שבת קודם חשיכה שמא ישכח ויצא, ואינו נפטר משום דבר שאינו מתכוין ומתעסק, והיינו משום שהכל מעשה אחד, שמוציא הבגד עם מה שבתוכו וה"ה כשמבשל הסיר עם התבשיל והעצמות אזי כוונתו לבשל הסיר עם מה שבתוכו וכן כוונתו לאכול המאכל עם מה שבתוכו.

ונראה בהבנת גדר הדברים, שלעניין דבר שאינו מתכוין מדובר בדרך כלל שבפעולה אחת עושה שני מעשים, כגון גורר ספסל ועושה חריץ, וכל אחד ממעשים הללו יכולים להיות בנפרד, שהרי שייך לגורר ספסל בלא חריץ ושייך לעשות חריץ לא באמצעות ספסל ובזה מאחר שאין לו משמעות אם יהיה חריץ או לא וכוונתו לגרור הספסל אזי אין איסור בעשית החריץ. אבל במעלה סיר עם תבשיל ועצמות וביצא עם בגד ויש בו חפץ בכיס וכן באוכל מאכל ויש בו תולעים נחשב הכל כמעשה אחד של בישול הסיר עם מה שבתוכו ויציא עם הבגד על מה שבתוכו ואכילת המאכל עם מה שמכיל והכל מעשה אחד ולכן לא שייך פה פטור של 'אינו מתכוין'.

אולם כל זה שייך לגבי דבר שאינו מתכוין. אבל עדיין יש לדון בזה מצד 'מתעסק', שבזה אין נפקא מינא בין אם הוא שני מעשים שונים או מעשה אחד שחשב לעשותו בהיתר ועשאו באיסור. דלרש"י (כריתות יט: ד"ה מתעסק בחלבים) מתעסק היינו דנתכוין לחתוך מן התלוש ובטעות חתך אחר מהמחובר (אבל היכא שסבר בטעות שהמחובר הוא תלוש נחשב שוגג). ואילו תוס' שם סובר שגם באופן זה נקרא 'מתעסק'. ושונה משוגג משום שהוא סבור שעושה מעשה המותר לכל העולם מה שאין כן שוגג שסבור שדבר שאסור לכל העולם הוא דבר המותר. ולמעשה קי"ל להלכה כשי' תוס'.

פעלים (חלק א או"ח סי' יב) דנקט דמתעסק אינו היתר גמור לאיסור. ובאחרונים ובפוסקים האריכו בעניין זה ואכמ"ל.

3 בעניין מח' רש"י ותוס', הנה יש להבין מה הכוונה שהוא 'מתעסק', האם הכוונה היינו מתעסק בעלמא והזהר ביחס לפעולת האיסור שהוא מתעסק בעלמא לגבי מעשה האיסור. או שהכוונה שהוא מתעסק בהיתר והאיסור ממילא בא לו ובטעות, ולפי"ז פירוש 'מתעסק' הוא אדרבה שמתעסק וטורח בדבר המותר וכעין הא דאי' ביבמות דף קכא: "ת"ר מעשה בבתו של נחוניא חופר שיחין שנפלה לבור הגדול ובו והודיעו לרבי חנינא בן דוסא עשה ראשונה אמר להם שלום שניה אמר להם שלום שלישית אמר להם עלתה אמר לה בתי מי העלך אמרה לו זכר של רחלים נודמן לי חזק מנהיגו אמרו לו נביא אתה אמר להם לא נביא אנכי ולא בן נביא אנכי אלא דבר שהצדיק מתעסק בו יכשל בו זרעו". ופרש"י שם, "מתעסק בו, בטורח עשייתו".

ובאמת שהכי מבואר ברש"י ורש"י כריתות דף יט. "פרט למתעסק, בהיתרא כגון לחתוך את התלוש וחתך את המחובר אבל זה המתעסק באיסור חייב". וכן הוא ברש"י סנהדרין סב:, "שבשאר מצות שגג בלא מתכוין, בחלבין ובעריות איכא למתוקמא כגון חלב המהותך לפניו וכסבור רוק הוא ובלעו, דלא מתכוין לאכילה אלא מתעסק בדבר אחר

אף שמדובר על אותו מעשה, אם חשב לעשותו באופן המותר ועשאו בטעות באופן האסור הרי שזה בכלל מתעסק. ומעתה שוב יש לדון לגבי אכילת מאכלים עם חשש לתולעים מצד 'מתעסק'.

אכן נראה שבאמת מצד מתעסק אין מקום להתיר כלל, משום שמתעסק מותר רק אם סבור בטעות שהדבר בודאי מותר, אבל אם מראש יודע שיתכן ויש חשש שצריך לחוש לו שהדבר ייעשה באיסור אין בזה היתר של 'מתעסק'. ודבר זה מבואר היטב בקובץ שיעורים (ח"ב סי' כג) שכ' לבאר החילוק בין אינו מתכוין למתעסק ובטעם מדוע מתעסק אינו פטור גם מצד אינו מתכוין ואינו מתכוין אינו פטור גם משום מתעסק, שהרי ראינו חילוקי דינים ביניהם, וכ' שם וז"ל, "צריך להבין מאי איכא בין מתעסק לאינו מתכוין דלכאורה במתעסק יש לפטור משום אינו מתכוין ובאינו מתכוין מטעם מתעסק. ונראה לפי מש"כ הגרע"א ביו"ד ריש הלכות בשר בחלב בנועל בית בשבת ואינו יודע אם יש שם צבי דאסור אף שאינו מתכוין לצוד, משום דשריותא דאינו מתכוין ליכא אלא היכא שהספק הוא בלהבא ולא בלעבר דהא אם יש שם צבי הוא פסיק רישא ובספק אם הצבי בבית הוא ספיקא דאורייתא עיין שם. וא"כ ניחא דבכל מתעסק השגגה היא בלעבר ולא בלהבא כגון בסבר רוק הוא ובלעו או שסבר תלוש הוא ונמצא מחובר, דבשעה שעושה המעשה א"א להשתנות עוד, ומשו"ה בכל מתעסק אין לפוטרו משום אינו מתכוין דהוי פסיק רישא, ולהיפוך באינו מתכוין ליכא למיפטריה משום מתעסק דבאינו מתכוין יודע הוא את הספק ובמתעסק אינו מסתפק כלל, כגון בגורר בשבת יודע שאפשר שיעשה חריץ בגרירתו אלא שאינו יודע ודאי, אבל אם בשעת גרירתו לא יסתפק כלל ואצלו ודאי שלא יהיה חריץ כה"ג באמת יש לפוטרו גם מטעם מתעסק"⁴.

בבליעת רוק". אולם בתוס' כריתות שם ע"ב הנו' לעיל בביאור מ"ש בשוגג משמע שמתעסק בעלמא כלפי האיסור ולכן פטור, דז"ל שם בתו"ד, "אבל הכא מתכוין לדבר שהוא היתר לכולי עלמא אם היה כפי מה שהוא סבור ולכן פטור משום דהוי מתעסק". ומשמע שמשום דהוי מתעסק בעלמא כלפי האיסור פטור.

ונמצא שרש"י לשיטתו דעיקר מתעסק הוי מצד שעוסק בזו ועשה אחרת ולכן יסוד הפטור הוי מה שעסק וטרח בפעולת היתר ולא עסק וטרח לעשות פעולת האיסור, אבל לפי תוס' עיקר הפטור הוי במה שנתכוין לעשות פעולה זו באופן המותר ומה שעשאה באיסור הוי מתעסק בעלמא.

4 למעשה אנו רואים ש'מתעסק' ו'אינו מתכוין' הינם שתי הלכות שונות, וכפי שראינו שבאינו מתכוין מדובר שיש שני מעשים באותה פעולה אבל במתעסק מדובר על פעולה אחת שמתכוין לעשותה באופן המותר. ועוד חלוקים שתי הלכות אלו שהרי באינו מתכוין נחלקו ר' יהודה ור' שמעון ואילו לגבי מתעסק לכו"ע פטור, עי' בכריתות יט. כמו"כ לדעת ר' שמעון אינו מתכוין פטור מסברה, אבל לגבי מתעסק ילפי' לפטור מקרא דאשר חטא בה פרט למתעסק, עי' בכריתות שם. עוד חלוק אינו מתכוין ממתעסק, דאינו מתכוין אינו פוטר לר"ש היכא שהוי 'פסיק רישא'. ואילו מתעסק פטור אף שהיה באופן של 'פסיק רישא'. גם הזכרנו שהדין מתעסק בחלבים ועריות חייב שכן נהנה קיים גם באינו מתכוין כדכ' הר"ן בחולין אולם ראינו שדין זה נאמר לגבי מתעסק ולכאן משום שבאינו מתכוין פשיטא שחייב והחידוש הוא שגם במתעסק חייב. והנה ראינו את חילוק הגרע"א בין מתעסק שהוא טעות על לשעבר לבין אינו מתכוין אף שעלול להיות איסור בעתיד וכו', אבל עדיין יש להבין מהו ההבדל העקרוני בין שתי ההלכות הללו. וברש"י בסנהדרין סב: כ', "כל מתעסק קרי ליה שאינו מתכוין בדבר זה כלל". ולכאורה ניתן לבאר ע"פ דברי הגרע"א הנו' דבמתעסק אינו מתכוין כלל לאיסור כלפי להבא משא"כ באינו

מתכוין שיודע שיתכן שיהיה איסור רק שלא מתכוין לכך. ולפי"ז צ"ל דלכן לגבי אינו מתכוין פשיטא שנהנה חייב ע"פ רש"י בסנהדרין שם שהבאנו לעיל בהערה 1 שע"י שנהנה נחשב כמתכוין, ודוקא במתעסק שאינו מתכוין כלל צריך לחדש שמ"מ נהנה חייב וגם הכא חשיב כמתכוין. ובוזה מוסבר החילוק דאף שהיה באופן פסיק רישא מ"מ פטור כיון שלא התכוין כלל לאיסור כלפי להבא משא"כ באינו מתכוין כל שודאי שיהיה איסור על להבא מצד שהוי פסיק רישא לא מהני להתיר. ולפי"ז מובן גם אמאי מתעסק הוי לכו"ע משא"כ אינו מתכוין, כיון שבמתעסק אינו מתכוין כלל. אבל עדיין לא מובן לפי"ז אמאי מתעסק יליף מקרא ואילו אינו מתכוין אמרינן מסברא. אא"כ נאמר דהסברה דאינו מתכוין הוי אחר שילפינן מקרא שמתעסק פטור דס"ל לר"ש דה"ה באינו מתכוין אף של"ה כמתעסק שאינו מתכוין כלל, מ"מ פטור. מיהו ד"ז צ"ב דמנ"ל באמת לר"ש לרבות אף אינו מתכוין בה בשעה שמן התורה נתמעט רק מתעסק שאינו מתכוין כלל. גם יש להבין מדוע באינו מתכוין בעינן שני מעשים שונים ובמתעסק מיירי אף באותו מעשה שנתכוין אליו.

ולכן נראה שמתעסק אינו רק דרגא יותר חזקה של אינו מתכוין, אלא הווי שני דינים שונים לחלוטין ויסוד החילוק ביניהם דאינו מתכוין גורם שהפעולה הפיזית האסורה אינה מתייחסת אליו, והיינו משום שבפעולה שלו יש שני מעשים שאינם חייבים לבוא יחד, כגון גורר ספסל ועושה חריץ, ושני המעשים בעלי תכליות שונות נכללים באותה פעולה, ובוזה הדין שהמעשה שמהווה תכלית לפעולתו יש לו משמעות לגבי, והמעשה האחר שאינו מתכלית הפעולה שלו אין לו משמעות לגביו ולכן עשיית החריץ אינה מתייחסת אליו כיון שלא התכוין אליה.

אבל במתעסק מדובר שעושה פעולה אחת שיש בה מעשה אחד, ורק ששייך לעשותו באופן המותר או באופן האסור, והוא נתכוין לעשות את אותה פעולה באופן המותר ובטעות עשה באופן האסור, ובוזה הפעולה הפיזית עצמה ודאי שמתייחסת אליו כיון שנתכוין לעשות את אותה הפעולה ונתכוין לתכליתה ורק שפטור מה'איסור' שבדבר מאחר שנתכוין לעשות הפעולה באופן המותר ועשאה באופן האסור בטעות. וכגון נתכוין לחתוך את התלוש וחתך את המחובר, מאחר שנתכוין לפעולת החיתוך וחפץ בתכלית החיתוך אזי יש לחיתוך משמעות לגביו, ורק שאותה פעולה כאשר הענף מחובר יש בזה איסור של תולש וכו' משא"כ כשהענף תלוש שאז אין בחיתוך הענף משום איסור והוא נתכוין לעשותה באופן המותר ולא באופן האסור. ואף לשיטת רש"י שחתך מענף אחר מכל מקום נכוין לחתוך פרי מענף ויש לו משמעות במעשהו.

ומטעם הנ"ל אזי היכא שהפעולה הפיזית אינה מתייחסת אליו אזי דבר זה יכול להיות מסברה, אבל היכא שהפעולה הפיזית עצמה מתייחסת אליו ויש לה משמעות לגביו ורק שלא נתכוין לעשותה באיסור אזי מה שאינו עובר על האיסור היינו דין של 'פטור' מחמת שלא נתכוין לעשות הדבר באיסור וילפינן מקרא. ומובן שדין הפטור של מתעסק אינו שייך למחלוקת ר' יהודה ור' שמעון מסברה לגבי אינו מתכוין האם הפעולה מתייחסת אליו כשלא מתכוין אליה או שאינה מתייחסת אליו. ומטעם הנ"ל העניין בפסיק רישא הוי דוקא לגבי אינו מתכוין דכל שהפעולה של האיסור מחוייבת מכח הפעולה שעושה אזי ודאי שאינה דבר אחר שלא נתכוין אליו אלא חלק בלתי נפרד מהפעולה שנתכוין אליה ומתייחסת אליו. אבל היכא שיש לו 'פטור' כי לא נתכוין לעשות הדבר באיסור אזי אין נפק"מ במה שבפועל עשה דבר שודאי אסור כיון שעשה זאת בטעות ונתכוין לעשות פעולה המותרת, ופשוט. ומטעם הנ"ל באינו מתכוין היכא שנהנה פשיטא שחייב שע"י שנהנה יש לו משמעות מהמעשה שהפיק הנאה לגופו. והחידוש לגבי מתעסק אע"פ שיסוד פטורו משום שנתכוין לעשות הדבר בהיתר וא"כ מה לי נהנה ומה לי לא נהנה. והקו אמנם שלפי טעם זה שוב יש להבין באמת מה הטעם שנהנה חייב. ולעיל הבאנו ג' דרכים עיקריות באחרונים אמאי נהנה חייב, דרש"י בסנהדרין משום שנחשב כמתכוין

וע"ע במנחת שלמה שם בסו"ד שהביא את מה שציין האמרי בינה לדברי השיבת ציון, שגם באופן שמתכוין לאכול מכל מקום אם זה ממש פגום יש לפטור משום מתעסק, דאפשר שכיון שהוא פגום ומאוס אין זה נחשב כלל בגדר של אכילה ולכן רואים את אכילת הפרי והשרץ כשני דברים נפרדים ונשאר בצ"ע (ולכאז' צריך לומר שכוונתו לאינו מתכוין, משום שנחשב על ידי זה לשני מעשים שונים, דלגבי מתעסק הנדון הוא בעניין אחר וכן"ל). ואף שנשאר בצ"ע מכל מקום עיין במנחת שלמה תנינא סי' סג שנקט למעשה שלא להסתמך על היתר של מתעסק ואינו מתכוין ע"ש.

עוד יש לציין שגם לצד שמא יש כאן משום אינו מתכוין עדיין יש עוד סניף לאיסור מצד פסיק רישא, משום שכשאוכל פרי אזי על הצד שיש בו תולעים הם כבר קיימים קודם אכילתו ופסיק רישא שיאכלו יחד עם הפרי. ואף שהוא אינו יודע האם יש כבר תולעים בפרי או לא מכל מקום אינו דומה לאינו מתכוין שכעת אליבא דאמת האיסור עוד לא בא לעולם ולא בטוח שיבוא, מה שאין כן הכא שאליבא דאמת האיסור קיים ופסיק רישא שיעשה איסור במעשה זה. אם כי דבר זה עומד במחלוקת הפוסקים והוא מה שנקרא 'ספק פסיק רישא לשעבר', וראה בשו"ת מנחת שלמה חלק א סימן י ע"ש שהאריך בכ"ז לעניין

ולפי הנ"ל עדיין לא מובן. ודרך נוספת שבאיסור אכילה ועריות האיסור הוא ההנאה גופא, ועדיין צ"ב סס"ס פטורו משום שנתכוין לעשות הדבר באופן המותר. ודרך נוספת של החזו"א שההנאה היא תורף המעשה וכל שנהנה חשיב שעשה המעשה, ועדיין צ"ב דהלא במתעסק פטורו משום שנתכוין לעשות הדבר בהיתר. ובערוך לנר בכריתות דף יט. כ' בזה, "יש להבין מה סברת ר"נ אמר שמואל דמתעסק בחלבים ועריות חייב שכן נהנה אחרי שהכתוב אומר אשר חטא בה שצריך שיתכוון לחטא מנא לן דהיכי דנהנה אפילו אין מכוון לחטא חייב וצ"ל דסברת ר"נ א"ש הוא כיון שנתכוון להנאתו ונתקיימה מחשבתו ה"ל כמתכוון לחטא וכן כתב רש"י בסנהדרין (סב ב) שכן נהנה הלכך חשיב בכונה עכ"ל והיינו הך". ועדיין צ"ב.

ונראה שיש פה את שני הדברים. שסיבת הפטור במתעסק אכן משום שנתכוין לעשות את הדבר בהיתר, אולם גדר הפטור שנתחדש בתורה הוא שעל ידי זה נחשב כאילו לא עשה את המעשה. ולכן היבא שנהנה נחשב כמי שעשה את המעשה כיון שנהנה ממנו, או לפי רש"י דנחשב כמתכוין, או לפי החזו"א שההנאה היא תורף המעשה. או לפי האחרונים שבמידי דהנאה האיסור הוא עצם ההנאה ולכן לא יעזור לו מה שנחשב שלא עשה מעשה כיון שנהנה וזהו גופא האיסור. ובאמת שלשית רש"י שהזכרנו לעיל שמתעסק היינו שעשה בטעות פעולה אחרת שאסורה ע"כ רואים אנו שיש את שני הדברים, גם שלא נתכוין לאיסור וגם שעשה פעולה שלא רצה לעשותה מחמת שאסורה, וע"כ שיסוד הפטור מצד שלא מתייחסת אליו פעולת האיסור. ומרש"י נלמד גם לשי' תוס' שגם בפעולה הזו עצמה שנתכוין לעשותה בהיתר, כל שעשאה בטעות באיסור חשיב ל' כאילו לא עשאה כיון שלא היה עושה אותה אילו ידע שהיא אסורה. ובוה מובן באמת יסוד החילוק בין מתעסק לשוגג לפי תוספות, שבשוגג סבר שהדבר האסור מותר אזי לא ניתן שלא לייחס אליו הפעולה מאחר שרצה לעשותה כי סבר שמותרת אליבא באמת ועשה את אותה פעולה שאכן נתכוין לעשותה. אבל במתעסק שחשב שעושה אותה באופן המותר ובטעות עשה פעולה אחרת שהיה נמנע מלעשותה לולי ידע שהדבר אסור, אזי שייך שלא לייחס אליו את הפעולה מחמת זה.

פתיחת מקרר דלמא בדיוק עתה יפעיל הטרכוסטט ונראה שדעתו נוטה לפסוק להקל בדבר כשיטת הסוברים להתיר וסוברים שגם כעין זה אינו פסיק רישא⁵.

5 דהנה הט"ז באו"ח סי' שטז (ס"ק ג) כ' דמותר לסגור תיבה שהיו בה זבובים ואינו יודע אם עדיין ישנם שם ויש חשש צידה, דמ"מ כיון שאינו מתכוין לצידה ואינו יודע אם המלאכה נעשית לא הוי פסיק רישא. הרי לנו דלא רק בספק דלהבא לא הוי פסיק רישא אלא אף בספק על המציאות דלשעבר ג"כ לא הוי פסיק רישא. ובאחרונים הביאו ראייה מדברי הרמב"ן (במלחמות) והר"ן פרק כירה (י"ט ע"ב ברי"ך) בסוגיא דמיחם שפינהו דאי' בגמ' (מא:): דאסור להכניס בו מים מחשש לצירוף אליבא דר' יהודה דדבר שאינו מתכוין אסור, ומשמע דלר' שמעון מותר, והק' הר"ן והרמב"ן שם אמאי ל"ה פסיק רישא ותי' דכיון שאפשר שהכלי לא יגיע לצירוף מפני שהמים שבתוכו מונעים ממנו להתחמם. ועי' עוד בביה"ל (סי' שט"ז ס"ק ג' וסי' שכ"ו סעי' ט' ד"ה בדברים) שנתקשה בסברת הדבר אך כ' דבט"ז וברמב"ן והר"ן והמאירי בשבת מוכח שכה"ג ג"כ ל"ח פס"ר. וע"ע בשו"ע הרב בקו"א לסי' רע"ז ס"ק א' שבתחילה נקט לגבי כיבוד היכא שיש חשש שיש גומות דהוי פס"ר כיון דהספק שמא כבר יש גומות ואז פס"ר שיכסה אותן, ומוזה כ' לגבי פותח דלת כנגד הנר דאם יש רוח חזקה בעת שפותח הוי ספק פס"ר וכו'. אולם הביא לשי' הט"ז והרמב"ן והר"ן ולכן כ' טעם אחר גבי פותח דלת כנגד הנר ע"ש דשמא גם אחר שנתברר שיש רוח ימשיך לפתוח.

אולם בשו"ע יו"ד סי' פ"ז סעיף ו' כתב הרמ"א שאסור לחתות האש תחת קדירה של עכו"ם לפי שהם מבשלים בהם פעמים בשר ופעמים חלב, ונמצא שהחותה תחת קדירה מביא לידי בישול בשר בחלב, וכתב ע"ז הגרע"א שם, "קשה לי הא אינו מכיון לבשל רק לחתות האש ופסיק רישא לא הוי דשמא לא בישל העכו"ם בהקדירה בשר וגם חלב, וצ"ל דדוקא בספק דלהבא שמא לא יהא נעשה כן במעשה שלו כמו גורר כסא וספסל דהוי ספק שמא בגרירתו לא יעשה גומא, אבל בספק בעבר כמו הכא דאם יש בקדירה בלוע בשר וחלב בחיתו זה בודאי יתבשל, אלא דהספק הוא שמא אין בו בליעת בשר בחלב זה מיקרי שפיר פסיק רישא", אך כתב שלדעת הט"ז בסי' שיי"ז ס"ק ג' שכתב שלדעת הטור מותר לנעול תיבה שאינו יודע אם יש בה זבובים לא הוי פס"ר, מוכח שטובר שגם ספק לשעבר אינו נקרא פסיק רישא, אולם פשוט הוא שיש לחלק ולומר דשאני שבת דמלאכת מחשבת אסרה תורה, ולכן אף שהספק הוא על העבר אין זה נחשב מלאכת מחשבת משא"כ בשאר איסורין.

ועי' בחלקת יואב (חאו"ח סי' ח) דכתב להוכיח מגמ' וראשונים דלא כדמשמע ברמב"ן ור"ן והט"ז הנ"ל מהא דכתובות ו. דביאה שניה מותר בשבת אף אם נשאר דם משום דשא"מ שמא יעשה בהטיה, אבל לא מהני מצד דלמא ליכא דם. וכן הביא לדברי הרמ"א סוס"י רנ"ט דאין לסתום התנור אלא ביום ולא בלילה דלמא הקדירות עדיין אינן מבושלות כל צרכן. ובשו"ת שבט הלוי חלק א סימן רה נקט בפשיטות להחמיר. אבל בשו"ת מנחת שלמה חלק א סימן י ע"ש שהאריך בכ"ז לענין פתיחת מקרר דלמא בדיוק עתה יפעיל הטרכוסטט (וע"ש בתו"ד דהוכיח לכאן) דבספק פס"ר מסריקה בשבת דמבואר בסוף סי' ש"ג שאפי' אם אינו מכיון להסיר הנימין המדולדלין אפי"ה אסור משום דהוי פס"ר, דנראה דאף שבכל פעם שמעביר את המסרק פשוט הוא דליכא כלל פס"ר של השרת נימין, ועל כרחך משום דמ"מ באותו פעם שהסריקה משרת מתברר שבלא יודעים עשה פעולה שיש בה פס"ר של השרת נימין מדולדלין. ונראה שדעתו נוטה לפסוק להקל בדבר בגלל דברי הט"ז והרמב"ן והר"ן, ע"ש.

והנה ע"ש שהעלה לחלק אף לסוברים להחמיר בכה"ג דאפשר שדוקא באופן שיכול לברר אז אומרים שנחשב ספק פס"ר ואסור דהא אל"כ ק' דגם בגרירת כסא וספסל, הספק אם יעשו חריץ או לא יש שזה תלוי בטיב העפר ובכח המאמץ שהוא מתאמץ לצורך הגרירה ואעפ"כ אין זה נחשב כספק במה שכבר נעשה. וע"ש מה שהעלה עוד לחלק וכו'.

והעולה מכ"ז דלגבי תולעים יש מקום אולי מקום לסמוך ולהקל דל"ח פסיק רישא אף שהספק הוא על לשעבר. אולם כאמור עיקר נראה שאין לפטור מטעם אינו מתכוין כיון של"ד לאינו מתכוין דכל האכילה הוא מעשה אחד וכדיבאר מרן הגרשז"א במנחת שבת ח"א סי' ו. ועוד שהכי נקטו כמה פוסקים למעשה וכן נקט במנחת שלמה תנינא סי' סג. וכמו כן אין שייך לפטור הבדיקה מטעם מתעסק וכפי שנתבאר היטב.

ולמעשה קיי"ל שיש חובת בדיקה גם בירקות שהנגיעות בהם היא רק מיעוט המצוי, וכמו שפסק השו"ע להלכה ביו"ד סי' פ"ד סעי' ח וברמ"א שם. ואף אחד מן הפוסקים כתב איזשהו צד להיתר בזה לכתחילה לכה"פ בזבובים נמלים ויתושים שפסק השו"ע שדינם כפגומים [בסו"ס ק"ד]. וכמו"כ הרי בזבוב שהוא ודאי פגום כפי שנפסק להלכה בשו"ע יו"ד סו"ס ק"ד וסו"ס ק"ז, מ"מ אף המצדדים להיתר באופנים מסוימים זה רק עם ריבוי תנאים, כלומר בסו"ס ק"ז התיר השו"ע אם הוסר החרק ונשאר רק טעמו, וכתב הרמ"א שזה המנהג. ובסו"ס ק"ד התיר באם נמחה גוף הזבוב לגמרי, וגם רק במקום שאי אפשר לסנו. ובוודאי שכל אחד שיאכל מאכל זה אינו מתכוין לאכול אלא רק את התבשיל ובוודאי אינו רוצה בחלק הפגום, ומכל מקום חייב לכתחילה לסנו, ולא חש לומר שיש בזה לכתחילה מתעסק הגם שזה ודאי פגום. ולאחר שנמחה גופם, ודאי שהוא אוכל רק תבשיל ורק ליה כוונתו, ולא לחרקים שבהם. וגם אם היו הרי כבר הותרו משום ביטול שאינם בריה כלל.

נמצא לסיכום הדברים בעניין 'מתעסק' ו'אינו מתכוין', שאין לפטור מחובת בדיקה מתולעים מטעם 'מתעסק' ו'אינו מתכוין', משום שגם לדברי השיבת ציון שצידד ששייך בזה 'מתעסק' ו'אינו מתכוין' היינו דוקא במקום שאין חשש, וכמו"כ נקט כן בדעת רש"י ומשמע שכל הפוסקים האחרים לא סברו הכי. וכמו"כ דיש מחלוקת בפוסקים איזה

אולם כ' דאין לסמוך על סברות וחילוקים אלו ע"ש ואכמ"ל. וע"ש שציין בכ"ז לשביה"ש כלל דשא"מ אות ז.

ולכאורה יש מקום גדול לחלק כעין מרן הגרשז"א דיש לחלק בין דברים שכבר לפני המעשה ניתן לקבוע שעל הצד שכך וכך אזי המעשה שיעשה יהיה מעשה איסור, לבין דברים שלא יוכרעו אלא בשעת מעשה ממש. כגון, דברי הרמ"א לגבי אש שתחת סיר של עב"ם, שכבר מעתה אילו יש בשר וחלב מוגדר שהדלקת האש אח"כ היא מעשה איסור ובאופן זה אזי יש בהדלקת האש משום ספק איסור שאסור בדאורייתא וגם בדרבנן במקום דאיכא לברורי. וכן כע"ז לגבי תנור בליל שבת שיתכן שיש בו כעת קדירות שאינן מבושלות כל צרכן. וכן לגבי ביאה שניה בשבת שאם יש דם אזי מוגדר מראש שיהיה איסור אי לאו שאפשר בהטיה. אבל בקופסה עם זבובים שיוצאים ונכנסים לא ניתן להגדיר עתה כלל שאילו יש עתה זבובים אזי יהיה איסור אלא רק אם באותו רגע שיעשה המעשה יהיו זבובים אזי יהיה איסור וזהו גופא אינו מתכוין בלא פסיק רישא כיון שלא ניתן להגדיר מראש שאילו כך וכך עתה אזי אח"כ יהא איסור אלא הדבר יוכרע בשעת מעשה וקודם לכן יש ספק לגבי אותו מעשה אם יהיה באיסור או לא. וכנ"ל לגבי צירוף שהדבר תלוי במידת החום ברכע שפיכת המים אם כבר הגיע אז לחום הראוי ואם לא ירד חומו וכן לגבי ספסל וחרץ שאף שבוזין וכובד וסוג חול כזה ברור שיעשה חריץ מכל זה יתברר רק בעת המעשה עצמו ולא ניתן להגדיר קודם לכן וכו'. ולפי"ז ה"ה לגבי הטרמוסטט במקרה וכו'. ולפי"ז לגבי תולעים במאכל יש מקום להחמיר.

מהתולעים פוגמים ואיזה לא. מה גם שדעת הרבה פוסקים שלא שייך בזה 'אינו מתכוין' ו'מתעסק' כלל מצד כמה סברות לחלק בין זה לדין 'אינו מתכוין' ו'מתעסק'. והכי משמע גם בכמה מקומות בשו"ע, שיש חובת בדיקה מתולעים.

וראה עוד בכל זה באורך בגיליון 'תנובות שדה' מס' 97 במאמר מהרה"ג רבי שניאור ז. רווח שליט"א שהאריך בדבר והרבה מעיקרי הדברים כאן נלקחו מתוך דבריו, וראה שם שמסיק אכן שאין להסתמך על היתר של 'אינו מתכוין' ו'מתעסק' לגבי חובת בדיקה מאכלים מתולעים.

מהו שיעור החשש המחייב בדיקה

ועתה אחר שנתברר לן שיש חובה לבדוק ולהסיר מחשש תולעים מהמאכלים קודם אכילתם, באים אנו לדון אימתי יש חשש הטעון בדיקה.

להלכה נקבעו שלוש רמות של נגיעות תולעים וחרקים. ישנם מאכלים שרק לעיתים נדירות מגיעים אליהם חרקים ('מיעוט שאינו מצוי'), כגון תפוחים ומלפפונים. מאכלים אלו אינם דורשים בדיקה לפני האכילה, מפני שהולכים אחר הרוב והם בחזקת נקים.

לעומת זאת, יש ירקות שברובם מצויים חרקים ('מוחזק כנגוע'), כגון חסה, כרוב, שמיר ושאר הירקות-העליים (לפחות בימות הקיץ). בירקות אלו קיימת החובה לבדוק היא מן התורה או לנקות ניקוי כזה, שאחריו לא יישארו חרקים על העלים באופן ודאי ואם טעה אדם ולא בדק או ניקה כדן ירקות אלו, ועירבם בתוך סלט או תבשיל, אסור לאכול את התבשיל או הסלט, מפני שככל הנראה יש בו חרקים.

אכן יש דרגת ביניים, הנקראת 'מיעוט המצוי' – מיני מאכל שברובם אין נגיעות של חרקים, אולם יש נגיעות ב'מיעוט מצוי', שאף שמדאורייתא אזלינן בתר רוב, מ"מ מדרבנן חששו למיעוט המצוי. דוגמאות לכך הם משמשים ותמרים, וכן הרבה פירות וירקות, שאף שברובם אין חרקים, מכל מקום, מאחר שבמיעוטם מצויים חרקים, ישנה חובה לבדוקם לפני האכילה, אולם אם טעה ושכח לבדוקם ואין אפשרות לבדוק יותר, המאכל מותר בדיעבד. לדוגמא, אם לשו קמח כדי לאפות עוגה, ולאחר מכן נודע שהקמח לא נופה, הואיל וברוב המקרים אין בקמח תולעים, אפשר בדיעבד לסמוך על הרוב, ולהניח שאף עוגה זו נאפתה מקמח שלא היו בו תולעים (שו"ע יו"ד, סימן פד, סעיף טו). אולם אם נשאר עוד קמח בשקים, יש לבדוק על ידי ניפוי בנפה. והיה אם ימצאו בו תולעים, משמע ששקית זו נגועה, ואין לאכול את העוגה (ראה פר"ח, סימן פד, ס"ק לג, ונו"ב יו"ד סימן כז).

הגדרת מוצר שנגוע בד"כ איננה ביחס לכמות הפירות שבאריזה אלא לפי אריזות, כגון אם רוב מארזי החסה נגועים לא תולים שעדיין רוב העלים אינם נגועים, שכן אם נאמר כן יאכל חצי פרי ויגיד שרוב הפרי אינו נגוע (עי' תולעת שני ח"א פ"ז ס"ט).

כמו כן הגדרת מיעוט המצוי הנהוג לפי 10% נגיעות וכיוצ"ב (ראה להלן) הוא גם כן באופן הנ"ל שבדקים רמת הנגיעות במוצרים ולא בגודל התולעים לעומת המשקל הכולל וכדו'.

מהו שיעור 'מיעוט המצוי'?

הריב"ש (סי' קצא) כותב שמיעוט המצוי הוא קרוב למחצה. שיטה זו מקלה מאד, שכן כל שאין בו שכיחות של קרוב לחצי, נחשב למיעוט שאינו מצוי, ואין בו חובת בדיקה כלל.

אולם, דעת הפוסקים נוטה אחר דברי ה'משכנות-יעקב' (סימן יז), הסבור כי מיעוט המצוי מוגדר כחלק עשירית. כלומר, אם מתוך עשר מנות ימצא לכל הפחות באחת מהן חרק או תולעת, ישנו חיוב לבדוק את כל המין ההוא לפני אכילתו.

מתוך דבריו מבואר עוד, כי חוששים למיעוט המצוי דוקא כאשר מדובר בתופעה טבעית קבועה: "בדבר שהאיסור ישנו בטבעו של עולם והוהו, ואנו צריכין לברר האיסור מתוך ההיתר שלא יכשלו בו, כי כשלא נבדוק אחריו יבוא לידינו".

בשו"ת שבט הלוי (יו"ד ח"ד סי' פא; ח"ה סי' קנו, אות ד), לאחר שהאריך להקשות על ה'משכנות יעקב', כתב שמיעוט מצוי הוא אף בפחות מ-10%, וחוששים לו בכל מקום שבו המיעוט הוא 'הכרח המציאות', דהיינו כשהמיעוט מלווה תמיד את הרוב. אך במקום שהמיעוט הוא מקרי, כגון שהוא נובע ממעשה אדם ואינו טבוע בטבע העולם, אין חוששים לו.

במהלך השנים האחרונות אנו מרכזים נתוני בדיקות ע"י מעבדת המכון כדי לבחון את דרגת החשש במוצרי מאכל של ירקות עלים. בגיליונות הבאים נביא בע"ה נתונים מהמוצרים השונים.